

**A magyar szövetkezeti mozgalom és a szövetkezeti jog első
évtizedei
(1830-1920)**

„önsegély”

Tartalom

I.	Bevezetés	4
II.	A szövetkezeti mozgalom kialakulása Európában	4
III.	A szövetkezeti mozgalom Magyarországon az 1875-ig	10
1.	A hazai szövetkezeti mozgalom kialakulása	10
2.	A szövetkezeti jog első hazai kodifikációja	12
3.	A kereskedelmi törvénybe iktatott szövetkezeti jog	13
IV.	Az 1875. évi XXXVII tc. szövetkezetekre vonatkozó szabályai	14
1.	A szövetkezetek definíciója az 1875. évi XXXVII. tc. alapján	14
2.	A szövetkezetek megalapítása.....	19
3.	A szövetkezetek vagyona	21
4.	A szövetkezeti tagság megszerzése	22
5.	A szövetkezeti tagok felelőssége.....	23
6.	A szövetkezeti tagság megszűnése.....	24
7.	A szövetkezetek szervei	25
8.	A szövetkezet feloszlása.....	27
9.	A szövetkezeti tagok elleni keresetek elévüléséről	28
V.	A szövetkezeti ügy a KT hatálybalépésétől 1898-ig	28
1.	A szövetkezetek helyzete az 1875-ös törvény hatályba lépése után	28
2.	A szövetkezeti jog reformja az 1890-es években.....	29
VI.	Az 1898.évi XXIII. törvénycikk a gazdasági és ipari hitelszövetkezetekről	31
1.	A legfontosabb eltérések a KT. és az Szt. szabályai között	32
2.	Az Országos Központi Hitelszövetkezet jogi szervezete	33
VII.	A Hangya.....	34
VIII.	A szövetkezeti jog reformja a XX. század elején	36
1.	A hazai szövetkezetek a századforduló idején	36
2.	Szövetkezetek az I. világháború és a Tanácsköztársaság idején	36

3. A szövetkezeti jog 1920-as reformja.....	37
IX. Befejezés	39
Irodalomjegyzék.....	41

I. Bevezetés

Az emberiség egész történelmét átfogja a társulásra való igény. A társulási, szervezkedési hajlam az emberi természet legmélyéről fakad.¹ Ebben az „emberi hajlamban” gyökerezik az ember összes szervezkedési formája, így a szövetkezet is.²

A szövetkezet intézményének történelmi jelentőségét a két világháború között kiadott Közgazdasági Enciklopédia szövetkezetekről szóló fejezete is kiválóan példázza: „A szociális mozgalmak közül legtöbb eredményt a szövetkezetek érték el, amelyek fejlődésükben a szakszervezeteket (szindikalizmust) és a kölcsönös segítő egyesületi mozgalmat (mutualitást) is messze túlhaladták. (...) A kooperáció különféle formái nem csak az összes európai államokat hódították meg kisebb nagyobb mértékben, hanem a tengereken is túlterjedve Amerikában, Ázsiában és Ausztráliában is eláradtak (...).”³

II. A szövetkezeti mozgalom kialakulása Európában

A szövetkezeti mozgalom a XVIII. század végén, XIX. század elején Nagy Britanniában (főként Skóciában) indult el. Az 1789-es francia forradalom idején alakult ki az individualizmus eszméje, amely az egyén szabadságát, és jogait követelte. Ennek hatására a gazdasági életben is mélyre ható változások mentek végbe, amelyek leginkább az ipart érintették, valamint a tengerhajózás és a vasútépítés is addig ismeretlen méretű áruforgalomnak nyitott utat. Ezzel egy időben kialakult a konkurencia, a piac résztvevői között a verseny, annak minden előnyével és hátrányával együtt. Megjelent az uzsora és a racionalizálásokat követő munkanélküliség, a korlátlan profitérdekeltség miatti gyermek- és túlmunka.⁴ Egyre nagyobb számban jelentek meg a bér munkások, és a proletárok tömegei. A modern szövetkezet szellemi kiindulópontját Robert Owen utópisztikus szocialista tanai jelentették.⁵ Owen kifejtette, hogy a fogyasztóknak kellene megszerveznie a gyáripart és a kereskedelmet, mert az iparosodás következtében az önellátásra alapozott életformát felváltotta a felvásárlásra utalt modern tömeges fogyasztás,⁶ és így a legtöbb fogyasztó kiszolgáltatott helyzetbe került. Látva a proletárrá süllyedt munkásság nyomorát, ennek okait

¹ KAUTZ Gyula: *A társulási intézmények a nemzetgazdaságban*. Ráth Mór, Pest, 1871.1.

² PÁRTOS Szilárd-SZILÁGYI László: *Szövetkezeti ismeretek*. Magyarországi Szövetkezetek Szövetsége, Budapest, 1935. 10-11.

³ *Közgazdasági Enciklopédia IV. kötet*. Atheneum Kiadó, Budapest, 1938. 831.

⁴ ROMÁNY Pál: A szövetkezés kialakulását meghatározó társadalmi-gazdasági feltételek (1844-1944). *Szövetkezés*, 1998/1. 91.

⁵ DOMÉ Györgyné-VERES József: *Szövetkezeti jog*. Tankönyvkiadó, Budapest, 1988. 17.

⁶ HORVÁTH Attila: *A magyar magánjog történetének alapjai*. Gondolat Kiadó, Budapest, 2006. 431.

a kapitalizmusban és a szabad versenyben vélte felfedezni.⁷ 1832-ben közel 500 termelőszövetkezet alakult Owen tanai révén, ám ezek nem voltak hosszú életűek, néhány éven belül megszűntek.

Az 1840-es években az angol keresztény szocialisták adtak újabb lendületet a szövetkezés mozgalmának. Ezekben az években 28 rochdale-i takács határozta el, hogy az egyre nyomasztóbb gazdasági helyzetben a maguk egyesített erejével igyekeznek sorsukon segíteni.⁸ Előttük is, Owen tanaihoz hasonlóan, a távoli társadalomalakító célok lebegetek.⁹ Olyan célok megvalósítását tűzték ki, amelyek megvalósítása meghaladta a legfantasztikusabb méretű vállalkozás lehetőségét is. A még be nem fizetett összesen 28 font üzletrész reménybeli birtokában nem csak boltot, üzletet akartak nyitni, hanem a tagok részére lakóházakat építeni, gyárakat létesíteni, mezőgazdasági üzemet berendezni, sőt olyan telepeket is létrehozni, amely az ún. szövetkezeti polgárok termelését, fogyasztását nevelését is tökéletesen ellátja¹⁰. Ezen hihetetlennek tűnő és sokszor illúzióként ható tervek mellett is józan, és racionális üzletemberek voltak a rochdale-i takácsok, akik nagy szegénységben fogtak neki munkájuknak. 1844-ben saját közös vállalkozást hoztak létre Igazságos Úttörők Társasága (Society of Equitable Pioneers) névvel.¹¹ Az általuk kidolgozott elvek hatalmas hangsúlyt kaptak a későbbi szövetkezeti alapszabályokban, szövetkezeti jogforrásokban és gyakorlatilag a mai napig nagyrészt változatlanul érvényesek. Ezek a következők:

- nyitott tagság elve,
- a tagok egyenlő szavazati joga az üzletrészek számára való tekintett nélkül, azaz a demokratikus vezetés elve,
- az üzleti felesleg szétszórása vásárlási visszatérítés alakjában,¹²
- a tagok által befizetendő üzletrész tőke gyűjtése és a korlátozott tőkekamat,
- teljes politikai és vallás semlegesség,
- készpénz ellenében árusítás és vásárlás,
- szövetkezeti továbbképzés előmozdítása.

⁷ PÁRTOS - SZILÁGYI i.m. 13.

⁸ KOVALOVSKY Miklós: *Gróf Károlyi Sándor élete*. Csáthy Ferenc Rt. Egyetemi Könyvkereskedés és Irodalmi Vállalat, Budapest, 1942. 34.

⁹ PÁRTOS – SZILÁGYI i.m. 14.

¹⁰ KUNCZ Ödön: A Rochdale-i elvek és a szövetkezet jogi fogalmának körülírása (1935) In.: *Küzdelem a gazdasági jogért II. kötet*. Királyi Magyar Egyetemi Nyomda Budapest, 1941. 414. ld. KUNCZ Ödön: *The Three First Rochdale Principles* (1934) In.: *Küzdelem a gazdasági jogért I.kötet*. Királyi Magyar Egyetemi Nyomda Budapest, 1939.

¹¹ Joseph REEVES: *A Century of Rochdale Co-operation*. Lawrence & Wishart, London, 1944. 21-22.

¹² ld. DÁVID László: A visszatérítés elve a szövetkezet üzleti feleslegének felosztásában. In.: *Közgazdasági Szemle* 1939/12.

Mivel a szövetkezet 1844-ben alakult, és ekkor még a világon sehol sem létezett szövetkezeti törvény, az alapítók a Friendly Societas törvény alapjaira helyezkedtek, amely az olyan egyesületek működését szabályozta, amelyek a „bárminő, nem törvényellenes célra alakulnak”.¹³ Az első angliai szövetkezeti törvény, az 1852-ben alakított Provident Societies Act volt, amelynek megalkotásában keresztényszocialisták és a rochdale-i úttörők is közreműködtek. A mozgalom olyan sikeres volt, hogy 1877-re már közel 12 000 tagjuk volt, és több millió fontos nyereségük. A XX. század elejére már majd minden harmadik angol család szövetkezeti boltban vásárolt, és az eladott áruk értéke a brit nemzeti jövedelem harmadát tette ki. Ilyen módon a rochdale-iek egy olyan emberbarát megoldásra leltek, amit később a tőkés vállalkozók is megpróbáltak utánozni. Idáig ismeretlen volt a termelőtől nagy tételben beszerző vállalat, amely saját bolthálózattal rendelkezik. Ez a módszer az átlagosnál jóval alacsonyabb kereskedelmi haszonszerzéssel is nyereségesnek bizonyult. Ráadásul a kedvező árak a szegényebb rétegek körében is lehetővé tették, hogy mindennapi fogyasztási cikké váljanak például a különböző fűszerek és a tea.¹⁴

A szövetkezeti irodalom a rochdale-i rendszer legnagyobb újításának és vívmányának a nyílt üzlethelyiség és a vásárlási visszatérítés gondolatát látja. Addig ugyanis a fogyasztási szövetkezetek ún. beszerző csoportok voltak, melyek csak egészen szűk körben végezték az áruelosztást, és értékesítést. Ezzel ellentétben a rochdale-iek boltot nyitottak, ezzel lehetővé tették a vásárlást mindenki részére.¹⁵ Fontos megjegyezni azonban azt, hogy az áru értékesítéséből származó jövedelemben csak a szövetkezet tagjait részesítették. Az üzleti év végén a felesleget felosztották a tagok között, azonban nem a befizetett üzletrészek, hanem a szövetkezetnél teljesített vásárlások arányában.¹⁶

Ezekben az években Európa többi részén is megindult a szövetkezeti mozgalom. Azonban ennek fejlődése egészen más utat mutatott, mint azt a Szigetországban láthattuk. Amíg az angliai irányzat a fogyasztást akarta szövetkezeti úton megszervezni, addig a kontinens nyugati részén (főként Franciaországban) kialakuló kísérletek inkább a termelést kívánták ezen az úton megreformálni, abból a célból, hogy a szövetkezeteken keresztül jutassák a munkásokat a termelőeszközökhöz.¹⁷ Louis Blanc az állami segítség szükségességét hangsúlyozó eszméjét Philippe Buchez valósította meg, aki a

¹³ KUNCZ (1941) i.m. 415.

¹⁴ HORVÁTH (2006) i.m. 431-432.

¹⁵ KUNCZ (1941) i.m. 422.

¹⁶ PÁRTOS - SZILÁGYI i.m. 15.

¹⁷ IHRIG Károly *Szövetkezetek*. Magyar Szemle Társaság, Budapest, 1929. 44.

keresztényszocialista felfogás szellemében építette ki a szövetkezeteket.¹⁸ Buchez úgy gondolta, hogy a munkásság, csak úgy javíthat nyomorúságos helyzetén, ha függetleníti magát a tőkétől, termelőszövetkezetekbe tömörül és ez által a munkabéren felül nyereséget is biztosít magának. A nyereség nem kerül teljes egészében kiosztásra a tagok között, hanem annak egy jelentős részéből feloszthatatlan tartalékalapot részesítenek. Ez még a szövetkezet felosztása esetén sem osztható ki, későbbi szövetkezetek alapítására használható fel, ezzel előmozdítva a szövetkezeti mozgalom céljait.¹⁹ Ez a gondolat (a feloszthatatlan tartalékalap gondolata) később többször is visszaköszön a szövetkezeti jog története során (pl. Magyarországon az 1920.évi XXX. tc.-ben is.). Az eleinte csekély számban létrejövő francia termelőszövetkezeteknek az 1848-as forradalom nagy lökést adott. Ám miután az 1851-ben hatalomra került császári kormány a forradalmi kormány által megszavazott hitelt megvonta, a francia termelőszövetkezeti modell sorvadásnak indult.

A termelőszövetkezeti gondolat Németországban is rövid időre gyökeret vert a kommunista Ferdinand Lassalle vezetésével, aki állami támogatással kívánta a szövetkezetekről alkotott elképzeléseit megvalósítani.²⁰

Az 1860-as, 70-es években Németországban is fejlődésnek indultak a szövetkezetek²¹. A szövetkezeti mozgalom vezetője Hermann Schulze volt, aki meghonosította az első német hitelszövetkezetet. Schulze gondolatai alapján a kisiparosok csak úgy vehetik föl a versenyt a nagyiparral, ha olcsón termelnek. Ennek előfeltétele azonban az, hogy olcsón jussanak nyersanyaghoz. Ez csak nagybani beszerzéssel érhető el. Viszont tőke hiányában a legtöbb kisiparos nem tudja kifizetni egyben a nyersanyag ellenértékét. Ezért ajánlotta Schulze a kisiparosoknak a szövetkezetben való tömörülést a szigorú önsegély és a tagok egyetemleges felelőssége alapján (minden tag szavatosságot vállal a többiért). Az önsegély elve alapján befizetett összegek teremtették meg a szövetkezetek hitelalapját. Schulze néhány éven belül rájött, hogy a nyersanyagbeszerző szövetkezetek nem elégségesek arra, hogy lényegesen megjavítsák a szabad verseny által sújtott kisiparosok helyzetét. Így jutott el Schulze a hitelszövetkezet megalapításának gondolatához.²² 1851-ben kezdte meg a hitelszövetkezetek szervezését. Schulze érdeme semmivel sem volt kisebb, mint a rochdale-i úttörőkké. Az általa elgondolt többszörös felelősség (a szövetkezeti tag az általa jegyzett üzletrészen felül is tartozik a szövetkezet részére bizonyos összeget befizetni akkor, ha a szövetkezet tartozását,

¹⁸ KOVALOVSKY I.M. 34.

¹⁹ PÁRTOS - SZILÁGYI I.M. 17.

²⁰ Uo. 17-18.

²¹ ld. Hermann SCHULZE: *Genossenschaften*. Grnst Reil, Leipzig, 1873.

²² PÁRTOS - SZILÁGYI I.M. 24.

annak vagyona nem fedezi, mindezt anélkül, hogy a tagot vagyona számottevőbb részének a saját gazdaságban való használatától megfosztaná, de így a szövetkezet mégis a jegyzett üzletrészek összegét jelentősen meghaladó tőkével rendelkezik, amely ugyan, csak virtuálisan a szövetkezeté, de szükség esetén a hitelezők kielégítésére felhasználható) a hitelszövetkezeti mozgalom elterjedésének épp úgy alapja, mint a fogyasztási szövetkezeteknél a visszatérítés elve.²³ Fontos megemlíteni Schulze szerepét a német szövetkezeti jogalkotásban, közreműködésével született meg az 1867-es porosz szövetkezeti törvény.²⁴

A falusi hitelszövetkezetek alapját Friedrich Wilhelm Raiffaisen fektette le. A XIX. század közepén a német falvak, különösképpen a gazdatársadalom elkeserítő helyzetben volt. Ebben az időben az áldatlan viszonyok legfőbb oka, az uzsora és a nyomor, valamint a falusi nép kulturális elmaradottsága, szervezetlensége volt.²⁵ Ezt felismerve Raiffaisen a kisemberek összefogásával, altruista módon összeadott fillérekből személyi hitelt nyújtott. A szövetkezet alaptőkéje a tagok által befizetett üzletrészből állt össze, ami után osztalékot kaptak. Nem az üzleti nyereség volt a cél (szemben a Schulze féle szigorú, üzleti alapon működő népbankkal), hanem az, hogy a tagok minél kedvezőbb hiteleket kapjanak.²⁶ Raiffaisen egész életét erős valláserkölcshatotta át és munkásságát az igen nagyfokú gyakorlatiasság jellemezte. Amikor látta, hogy jótékonyági alapú szövetkezete nem biztosít tartós hasznot a kisembereknek, átvette Schulze egyes elveit (így az önsegítség elvét is), azonban mindig a falusi kisember viszonyaival és igényeivel számolt.²⁷

Egész más utat követett Dánia szövetkezeti mozgalma. Itt többek között Grudtwig püspök, és Sonne lelkész buzdításának a hatására, gyorsan felvirágzó mezőgazdasági értékesítő szövetkezetek alakultak ki. Alig negyedszázad alatt a vaj-, vágóhíd- és tojásértékesítő szövetkezetek táborába került az ország gazdáinak túlnyomó része. Ezzel párhuzamosan a mezőgazdaságban a legracionálisabb gazdálkodás fejlődött ki és az ország jóléte nagymértékben emelkedett, első cáfolhatatlan bizonyítékát szolgáltatva annak, hogy a helyesen megszervezett szövetkezeti mozgalom nemcsak a közvetlen érdekeltségre jár előnnyel, hanem hatását megéri az illető termelési ág és nemzeti gazdaság egésze.²⁸

Különösen fontos megjegyezni, hogy a legtöbb európai szövetkezeti szabályozást jelentős mértékben befolyásolták a szociális kérdésekre összpontosító pápai enciklikák. A XIX. században született enciklikák közül a szövetkezetek szempontjából az 1891-es *Rerum*

²³ IHRIG i.m. 49.

²⁴ RÉTI Mária: *Szövetkezeti jog*. ELTE Eötvös Kiadó, Budapest, 2010. 52.

²⁵ PÁRTOS - SZILÁGYI i.m. 25.

²⁶ HORVÁTH (2006) i.m. 434.

²⁷ PÁRTOS - SZILÁGYI i.m. 25-26.

²⁸ IHRIG i.m. 54.

Novarum emelhető ki, amely megvédte a magántulajdont, elutasította az osztályharcot, és a társadalmi együttműködést szorgalmazta. Az enciklika a társadalmi csoportok együttműködésére vonatkozóan a szövetkezet intézményét tekintette a legmeghatározóbbnak.²⁹ A Rerum Novarum megjelenése hatalmas lendületet adott a szövetkezeti mozgalomnak is, hiszen Európa több országában a keresztény közélet kimagasló egyéniségei az enciklika hatására álltak a szövetkezeti mozgalmak élére. Emellett a szövetkezeti erények (felebaráti szeretet, hűség, kötelességtudás, szorgalom, fegyelem és a családiasság) szoros rokonságban állnak a keresztény valláserkölcssel.³⁰

Meg kell említeni még, a XIX. század közepén megjelenő modern szocializmus viszonyát az akkor kialakult szövetkezeti mozgalomhoz. Annak ellenére, hogy mind a szövetkezet, mind a szocializmus a XVIII. és XIX. századi individuális kapitalista rendszernek ellenhatásaként jelentkezett, a szövetkezetet világnézeti különbségek választják el a szocializmustól, attól függetlenül, hogy a kezdeti korszakában a szövetkezeti mozgalom egybeolvadt a szocialista utópiával. Hiszen a szövetkezet sosem a létező kapitalista gazdasági rendszer megbuktatását, felszámolását tűzte ki zászlajára. Ez a különbség jól nyomon követhető a kiváló magyar kereskedelmi jogász Kuncz Ödön egyik 1930-as tanulmányának sorai között: „Mert az individuális liberalizmusnak már a gyermekkorában rámutatott arra, hogy a liberalizmusnak az atomizmusa, a termelés és értékesítés munkáját öletszerűen végző és egymás ellen gyilkos versenyt folytató magánvállalatoknak működése, ha fel is lendíti időről-időre a gazdasági életet, végeredményében a gazdasági válságokat, a jövedelemelosztás aránytalanságát és a szociális elégtelenséget vonja maga után. Hiszen éppen a szövetkezeti mozgalom volt az, amely a kapitalizmus kinövéseivel szemben nem a társadalmi osztályok harcát szervezte meg, miként a szocializmus, hanem a szolidarizmus megvalósítása érdekében egy olyan új, valamennyi társadalmi réteget egybeforrasztó és nemes erkölcsi elveken nyugvó gazdasági rend körvonalait építette ki, amely a szervezett gazdálkodást meg tudja valósítani anélkül, hogy véget vetne a kapitalizmusnak, valamint a szabad bér munka rendszerének és feláldozná a magántulajdont és a véres forradalmak árán kivívott szabadságjogokat.”³¹

²⁹ XIII. LEÓ: Rerum Novarum (1891) In.: *Rerum Novarum Szent István magyar birodalmában 1891-1941.* Rerum Novarum Emlékbizottság, Budapest, 1941. 8-11. ld. RÉTI i.m. 43-44.

³⁰ SCHANDL Károly: A szövetkezeti mozgalom fundamentuma. In.: *Rerum Novarum Szent István magyar birodalmában 1891-1941.* Rerum Novarum Emlékbizottság, Budapest, 1941. 62. ld. WÜNSCHER Frigyes: *Keresztény erkölcs és nemzeti gondolat a gazdasági életben.* Csáthy Ferenc Rt., Budapest, 1937., SCHANDL Károly: *A szövetkezeti mozgalom hivatása.* Pátria Irodalmi Vállalat és Nyomdai Rt., Budapest, 1942.

³¹ KUNCZ Ödön: Szövetkezeti jogunk időszerű kérdései (1930) In.: *Küzdelem a gazdasági jogért I. kötet.* Királyi Magyar Egyetemi Nyomda Budapest, 1939. 567.

III. A szövetkezeti mozgalom Magyarországon az 1875-ig

1. A hazai szövetkezeti mozgalom kialakulása

Hazánkban szövetkezet szót gróf Széchenyi István használta először az 1830-ban megjelent *Hitel* című kiemelkedő történelmi jelentőségű művében³², annak ellenére, hogy Magyarországon és az egész világon csak körülbelül egy évtizeddel később kezdett kibontakozni a szövetkezeti mozgalom. Széchenyi művében a szövetkezésnek azt az egyik legfontosabb alapelvét foglalja össze, amely kimondja, hogy a szövetkezők olyan célok megvalósítására fogjanak össze, amely a tagok anyagi és erkölcsi érdekeit is szolgálja, valamint a társadalom egészét is befolyásolja.³³

Magyarországon szövetkezeti mozgalom első kezdeményezése az 1845.február 9-én alapult ószombati hitelszövetkezet volt, amelyet elsősorban felvidéki szlovákok alapítottak. A szövetkezés kizárólag a tagok befizetése alapján működött, az önsegély és a kölcsönös támogatás elvén nyugodott. Vagyonuk államkötvényekből állt. Ez a próbálkozás azonban nagyon rövid életű volt: Az 1848-as és 1849-es események hamar véget vetettek ennek a szövetkezésnek.³⁴

A forradalom és szabadságharc után a német típusú hitelszövetkezeti mozgalom kezdett terjedni hazánkban. Így 1851-ben egy Schulze féle hitelszövetkezethez hasonló szövetkezet jött létre, az elsősorban szászok lakta felvidéki Besztercén. A Besztercei Takaré- és Kisegítő Egylet célja tagjai takarékosági hajlamának kifejlesztésére és tagjai részére előlegek, illetve kölcsönök nyújtása volt. Üzleti tőkéjük a tagok befizetéséből állt, amelyekről betétkönyveket vezettek.³⁵

A neoabszolutizmus éveiben az udvar a szövetkezetek alapítását nem igazán támogatta.³⁶ Egyedül a nagyobb autonómiát élvező erdélyi szászok körében tudott folytatódni a hitelszövetkezeti szerveződés. Az 50-es 60-as években számos erdélyi városban, így például Segesváron, Brassóban, Szászvárosban, és Kolozsvárott. Ezek egytől-egyig hitelszövetkezetek voltak, amelyek nagy része a Schulze féle szövetkezeti elv alapján működtek. Az 1860-as években Erdélyen kívül is megindult a szövetkezés. Az első hitelszövetkezet 1864-ben alakult Győrött, majd ezt követően sorra alakultak például Székesfehérvárott, Debrecenben, Pécsen és Kápolnásnyéken. Ezek az ún. kölcsönös és

³² SZÉCHENYI István: *Hitel*. Petrózai Tratter J. m. és Károlyi István Könyvnyomtató Intézet, Pest, 1830. 174.

³³ PÁL József: Gróf Széchenyi István a szövetkezésről. *Szövetkezés*, 2003/2. 21-22.

³⁴ Roman HOLEC: A világ elsőként alakult hitelszövetkezete. *Szövetkezés* 2001/2. 111-115.

³⁵ HORVÁTH (2006) i.m. 434.

³⁶ BOZÓKY Géza: *Magyar Kereskedelmi jog*. Grill Károly Könyvkiadó Vállalat, Budapest, 1928. 666.

önsegélyező egyletek az évtársulási (vagy ciklusos) rendszer alapján működtek, azaz egy-egy hitelszövetkezeten belül évtársulatok (betétcsoportok) alakultak, 4-5-6 évre. Ezeknek az évtársulatoknak a tagjai kötelezettséget vállaltak arra, hogy bizonyos időközönként (hetenként, vagy havonként) törzsbetétek címén kisebb befizetéseket eszközölnek addig, amíg a befizetések a tagok általi jegyzett üzletrészek névértékét el nem érik. A ciklus elteltével a hitelszövetkezet a törzsbetéteket a reá eső nyereséggel együtt a tagoknak visszafizették. E befizetésekből a hitelszövetkezet a tagoknak kölcsönöket is nyújtottak.³⁷

A szövetkezetek száma a kezdeti időkben nagyon lassan emelkedett, 1867-ben még mindössze csak 27 szövetkezet volt az országban. Meg kell jegyezni azt is, hogy sajnos ezeknek a kezdeti szövetkezeteknek egy része gyakran rossz irányba fejlődött, ugyanis az uzsora eszközeivé váltak.³⁸

Az 1848-as jobbágyságszabadítás a magyar vidék életében is hatalmas változást hozott. A nemesség, illetve a jobbágyságból kiskgazdákká alakult parasztság is egyre erőteljesebben érezte hiányát egy egységes agrár-hitelszervezetnek. Csengery Antal 1867-ben készített egy tervezetet, amelyben egy Raiffeisen féle szövetkezeti mozgalom elvei alapján felépített országos hitelszövetkezeti hálózat kiépítését javasolta.³⁹ Ezek a tervek azonban csak 1898-ban az Országos Központi Hitelszövetkezetet létrehívó törvény megalkotása után kerültek megvalósításra.

Ezekben az években találkozhatunk először gróf Károlyi Sándor szövetkezeti munkásságával. A gróf, aki Klapka mellett harcolt az 1848/49-es szabadságharcban, a fegyverletétel után száműzetésre lett ítélve, amelyet a társadalmi reformok tanulmányozásával töltött. Ezek az évek voltak leginkább hatással életművére, hiszen itt találkozott, mind a francia fogyasztási szövetkezi mozgalommal, mind a Grundtwig püspök által vezetett dániai mezőgazdasági szövetkezeti mozgalommal. Károlyi hazatérése után a fokozottabb politikai és társadalmi tevékenységét az 1870-es években kezdte meg. Részt vett többek között a Tisza szabályozás munkálatainak irányításában, létrehozta az Újpesti Kórházat, és a Pesti Bölcsődét. Károlyi a magyar vidék bajainak orvoslására is megoldást keresett. Ennek kezdeti gyűjtőpontja az általa alapított gazdakör volt, azonban a magyar gazdatársadalmi törekvések kiindulópontjául az 1879-es székesfehérvári gazdakongresszust szokták tekinteni.⁴⁰ A következő években, Pest vármegyében hitelszövetkezeteket alapított, többek között

³⁷ PÁRTOS - SZILÁGYI i.m. 47.

³⁸ LIPPAY István: *A kisipari hitelügy története és reformjának módja*. Az Ipartestületek Országos Szövetsége, Budapest, 1928. 14.

³⁹ HORVÁTH (2006) i.m. 435.

⁴⁰ *A Hangya* évkönyv 1908. 11.

Dömsödön, Dabon és Galgamácsán. Ezeket néhány éven belül a Pest megyei szövetkezetek központjának alapítása követett. A Pest-megyei hitelszövetkezeti mozgalom iránt egyre több vármegye kezdett érdeklődni. Így nem sokkal később a szövetkezéshez csatlakozott Arad, Torontál, Zemplén, és Zala vármegye. Később ebből a mozgalomból a szövetkezetek központi köteléke, majd az Országos Központi Hitelszövetkezet fejlődött ki.

Károlyi jelentőségét mutatja, hogy sokak szerint Széchenyi István életművének egyenes folytatója volt.⁴¹

2. A szövetkezeti jog első hazai kodifikációja

Az 1860-as 70-es években a szövetkezetek, elsősorban a hitelszövetkezetek alakultak országszerte. A hitelszövetkezeteknek az volt a céljuk, hogy az elsősorban a falvakban elharapódzó hiteluzsorát megszüntessék. Magyarországon ekkor semmilyen jogszabály nem szabályozta a szövetkezetek működését, így lelkiismeretlen üzérek hamarosan felismerték a szövetkezetben rejlő lehetőségeket és önző céljaikra használták úgy, hogy a hitelszövetkezeteket is az uzsora eszközeivé tették. Az áldatlan állapotoknak a megszüntetését egyre erőteljesebben sürgette a közvélemény.⁴² Ezekben az évtizedekben az európai országokban sorra születtek a szövetkezeti törvények. Magyarországon az 1870-es évek elején kezdődött meg a kereskedelmi törvény kodifikációja. A szövetkezetek működésére vonatkozó szabályok azonban az első Apáthy István féle tervezetben még nem szerepeltek⁴³, ezért Schnierer Gyula miniszteri osztálytanácsos készítette el a szövetkezetekre vonatkozó részt. A tervezet elkészítése során főként az 1873-as osztrák, és az 1868-as porosz szövetkezeti törvényt vette figyelembe, de hatást gyakorolt rá többek között a francia, belga törvény is. A szövetkezet-terminológia a kodifikáció során született. Eleinte „kölcsonösségi társulatoknak” akarták elnevezni, a francia „société a capital variable” és a német „Genossenschaft” elnevezésnek megfelelően, a szövetkezet elnevezés csak Kereskedelmi Minisztérium kifogásának hatására, közvetlenül a törvény elfogadása előtt került be a tervezetbe.⁴⁴ Így először a magyar szövetkezeti jog, az egyes részeiben még ma is hatályos kereskedelmi törvényben lett szabályozva, amely 1875.évi XXXVII. tc.-el került becikkelyezésre. Ez azt

⁴¹ SZEREMLEY Béla: Megemlékezés gróf Károlyi Sándorról a magyar szövetkezetek megalapozójáról. *Szövetkezés*, 2009/1-2.

⁴² FEKETE József: *A szövetkezetek szabályozása Magyarországon (1875-2008)*. Szövetkezeti Kutató Intézet, Budapest, 2009. 66. [továbbiakban: FEKETE (2009a)]

⁴³ APÁTHY István: *A magyar kereskedelmi törvénykönyv tervezete*. Franklin Társulat, Budapest, 1873.

⁴⁴ NEUMANN Ármin: *A Kereskedelmi Törvény magyarázata I. kötet*. Atheneum Irodalmi és Nyomdai Rt., Budapest, 1898. 675-677.

jelentette, hogy a szövetkezetek a kereskedelmi jog részeként kereskedelmi társaságoknak minősültek.

A kereskedelmi törvény hatályba lépése után már néhány év múlva megszülettek az első, a kereskedelmi törvénytől független, szövetkezeti törvénytervezetek (például Nagy Ferencé⁴⁵), majd a két világháború után Kuncz Ödön⁴⁶ is számos szövetkezeti törvénytervezetet készített.

A kereskedelmi törvény hatályba lépésével megkezdődött a magyar szövetkezeti jog első korszaka.⁴⁷

3. *A kereskedelmi törvénybe iktatott szövetkezeti jog*

A kereskedelmi törvény (a továbbiakban: KT.) a szövetkezetekre vonatkozó joganyagot a VI. fejezet tizenegyedik címe alatt szabályozta. A szövetkezetek nem nyertek önálló és kimerítő szabályozást, hanem legnagyobb részben a részvénytársaságokra (továbbiakban rt.) vonatkozó rész (VI. fejezet tizedik cím) alá lettek rendelve, külön szabályozást csak azok a viszonyok nyertek, amelyek eltérőek, és ellentétesek voltak az rt.-re vonatkozó szabályoktól. Így a kialakult joggyakorlat szerint az rt.-re vonatkozó joganyag a szövetkezetekre is alkalmazható volt, kivéve, ha a KT. vagy a későbbiek során megszületett lex specialis szövetkezeti szabályok (mint például, az 1898. évi XXIII. tc. a gazdasági és ipari hitelszövetkezetekről, vagy ennek módosítása az 1920. évi XXX. tc.) másként nem rendelkeztek.⁴⁸

Sokakban felmerült az a kérdés, hogy a KT. kodifikációja idején miért nem kodifikálták önálló törvényként a szövetkezetekre vonatkozó joganyagot, miért éppen a szövetkezet legnagyobb gazdasági ellenlábasát, a részvénytársaságot találták a legalkalmasabbnak a szövetkezeti jog kialakítására.⁴⁹ 1901-ben már Gallovits Zoltán is bírálta ezt a megoldást a szövetkezeti kézikönyvében: „A míg nem hasonlíthatók össze a nyereszkedni vágyók az egymáson segítőkkel, épp úgy nem hasonlíthatók össze és nem is eshetnek egyforma törvényi

⁴⁵ NAGY Ferenc: A szövetkezetek alapelve In.: *Életünk a társadalomtudomány köréből*. Magyar Tudományos Akadémia, Budapest, 1906. 5

⁴⁶ KUNCZ Ödön: *Törvénytervezet a szövetkezetekről*. Magyarországi Szövetkezetek Szövetsége, Budapest, 1934.

⁴⁷ FEKETE József: A szövetkezeti jog három korszaka. *Szövetkezés*, 2009/1-2. [továbbiakban: FEKETE (2009b)]: Fekete József a szövetkezeti jogot három korszakra osztja, e 2009-ben írt tanulmányában: Az első korszak a kereskedelmi törvény megszületésétől az első szövetkezeti törvény megszületéséig tart (1875-1947). A második időszak 1947-től a rendszerváltozás után megszületett első szövetkezeti törvény kodifikációjáig (1991-ig), a harmadik korszak pedig 2008-ig tart.

⁴⁸ GALLOVITS Zoltán: *A magyar szövetkezeti jog*. Pátria Irodalmi Vállalat és Nyomdai Részvénytársaság, Budapest, 1901. 9.

⁴⁹ SÜVEGES Márta: A kereskedelmi törvény szerepe a szövetkezeti jog intézményi kialakításában. *Szövetkezés*, 1994/1-2 127.

szabályozás alá a nyereség után törekvő részvénytársaságok az egymáson segíteni akarókat egyesítő szövetkezetekkel.”⁵⁰

90 évvel később, a rendszerváltás után Domé Györgyné is egy ehhez hasonló kritikával élt: „... egyformán kezelte a tőkést a kis birtokossal; az egzisztenciát a vagyoni hányadra eső profittal.”⁵¹

Véleményem szerint Kunz Ödön adja meg a kérdésre a helyes választ: „(...) mégsem véletlen, mégsem kuriózum, hogy ez a két ellentét egyforma jogi köntösbe kívánczik. A szövetkezet, amely a mai kapitalista gazdasági rendet egy új gazdasági renddel felváltani akaró mozgalom a mai gazdasági rend kereteiben helyezkedik el és ennek folytán a maga célját csakis azokkal a gazdasági eszközökkel képes megvalósítani, amelyekkel a kapitalista vállalat emelkedett vezető szerepre. Ha tehát a szövetkezet fel akarja venni a versenyt a részvénytársasági formában működő nagyvállalattal, kénytelen magára ugyanazt a szervezetet öltetni, amely a részvénytársaságnak adta meg a hatalmas erőt.”⁵²

IV. Az 1875. évi XXXVII tc. szövetkezetekre vonatkozó szabályai

1. A szövetkezetek definíciója az 1875. évi XXXVII. tc. alapján

A KT. 223 §-a határozta meg a szövetkezet fogalmának definícióját: „ Szövetkezetnek ezen törvény értelmében meg nem határozott számú tagokból álló azon társaság tekintetik, mely tagjai hitelének, keresetének vagy gazdálkodásának közös üzletkezelése mellett illetőleg a kölcsönösség alapján előmozdításra alakul.”

Mint látjuk a KT. szerint a szövetkezetek meg nem határozott tagokból állnak. Ez azt jelentette, hogy a tagokat semmilyen formában nem lehetett (sem egyénileg, sem tagságjog száma szerint) előre meghatározni, hanem szabad utat kellett hagyni, hogy a szövetkezetbe új tagok beléphessenek, és a régi tagok távozhassanak (nyitott tagság elve). Valójában a definíció ezen ismérve adja a legmarkánsabb különbséget a többi társasághoz képest. Ez a későbbiek során olyan magától érthetővé vált, hogy az 1945 után megszületett önálló szövetkezeti törvények, külön ki sem emelték.⁵³ A tagfluktuációhoz szorosan kapcsolódik vagyonfluktuáció. Ha az rt. intézményével hasonlítjuk össze a szövetkezet intézményét (mint

⁵⁰ GALLOVITS i.m. 9.

⁵¹ DOMÉ Györgyné: *A szövetkezetek jogi szabályozásának múltja, jelene és egy új szövetkezeti törvény megalkotásának szükségessége*. Szövetkezeti kutató intézet, Budapest, 1991. 2-3.

⁵² KUNZ Ödön: *A magyar kereskedelmi és váltójog vázlata*. Grill Károly Könyvkiadó Vállalat, Budapest, 1922. 298.

⁵³ FEKETE (2009a) i.m. 68.

ahogy azt a szövetkezet korabeli szabályozása szükségessé teszi), akkor ez a két folytonos változás adja meg a szövetkezeteknek a legjellemzőbb karakterisztikonját.⁵⁴

A definíció másik fontos eleme a tagok keresetének, vagy gazdálkodásának előmozdítása (a gazdasági cél). A szövetkezetek szerkezete, felépítése sok tekintetben megegyezik az rt.-vel, azonban a gazdasági céljuk erősen eltér egymástól, hiszen mint már említettük a szövetkezet elsősorban nem a minél nagyobb nyereszkesedésre alapult, hanem azért, hogy a tagok, minél könnyebben jussanak nyersanyaghoz, minél olcsóbban vásároljanak, minél egyszerűbben és kedvezőbben jussanak kölcsönhöz. A szövetkezet inkább altruisztikus, azaz önzetlen jellegű.⁵⁵ A XIX. század szakirodalma igen lényegre törően leszűkítette és kihegyezte a szövetkezet fogalmának ezt az elemét. Azt hangsúlyozták, hogy a hitelnyerés elvileg nem cél, hanem eszköz. A cél csak a tagok már meglévő keresetének, gazdálkodásának jobbítása, erősítése. Ennek érdekében a tagnak kell saját gazdasága körében aktivizálnia. Így vált az egyik uralkodó szövetkezeti alapelv az önsegély, azaz a törvény egyik sarokpontja az „egészséges önzés”. Ez azt jelenti, hogy az ilyen fajta „egészséges” önzés a sorstársak érdekeivel, és az összefogás szükségességével is számol.⁵⁶ Az önsegély elve nem csak azért jelentős a szövetkezet tekintetében, mert erkölcsi erőt képvisel, hanem azért is, mert ez az elv biztosítja a szövetkezetek autonómiáját, amely fokozza a szövetkezeti működés erejét. Ha a szövetkezet az önsegély elve alapján épül fel, úgy nem szorul senki támogatására, még az államéra sem. Ez a fajta önállóság vetette fel azt a kérdést, hogy helyes-e a szövetkezetek állami támogatása, amely egyes vélemények szerint elhomályosítja a szövetkezet „igazságát”, a szövetkezeti önsegély elvét. Az mindig egyértelmű volt, hogy az önsegély elvét az eredeti formájában kell megőrizni, azonban tény az, hogy a szövetkezet állami támogatása egyes helyzetekben mellőzhetetlen. Így a szövetkezet állami támogatása nem a szövetkezet intézményét romboló, törvénytelen dolog. A szövetkezetek támogatása az állam számára sokszor nem csak jog volt, hanem kötelesség is, hiszen az állam az általa támogatott szövetkezeteken keresztül a kisegyzisztenciák millióinak felemelkedését segítette elő. A támogatásnak azonban olyannak kellett lennie, amely nem homályosította el a szövetkezeti önsegély elvét, nem kényelmesítette el a szövetkezetet, és a támogatással rendszerint együtt járó ellenőrzési jog nem fosztotta meg a szövetkezetet az önállóságától.⁵⁷

⁵⁴ KUNCZ Ödön: *A magyar kereskedelmi- és váltójog tankönyve*. Grill Károly Könyvkiadó Vállalat, Budapest, 1944, 254.

⁵⁵ HORVÁTH (2006) i.m. 437.

⁵⁶ FEKETE (2009a) i.m. 68.

⁵⁷ Mi az állam kötelessége a szövetkezeti eszmével szemben? (De Rocquigny Gróf előadása az 1904-es budapesti szövetkezeti kongresszuson) In: *Az 1904. budapesti nemzetközi szövetkezeti kongresszus iratai*. Budapest, Stephanum Nyomda Rt. 1904. 3-6., 28-27.

A harmadik legfontosabb eleme a KT. 223 §-ának a közös üzletkezelés illetve a kölcsönösség intézménye. Ezek az elemek, mint a társasági cél előmozdításának eszköze a többi kereskedelmi társaságnál is előfordultak, azonban ezeknél a kölcsönösség csak magára a társasági viszonyra vonatkozott, míg a szövetkezeteknél egy tágabb értelme van, ugyanis az a tagokkal folytatott üzleti viszonyra is kiterjed.⁵⁸

A közös üzletkezelés azt akarta kifejezni, hogy egyrészt a szövetkezet üzletvezetése a tagok együttes akaratából és szolidaritása alapján történik, másrészt a tag egyben ügyfele is a szövetkezetnek, hiszen közreműködésével részt vesz, illetve azt igénybe veszi (árut vásárol, hitelt vesz fel, gazdasági cikket szeretett be, terményt, vagy valamilyen ipari gyártmányt értékesített).⁵⁹ Kuncz Ödön ezt a két intézményt tartotta a szövetkezetek legfontosabb jellemzőinek, ugyanis elsősorban ezek határolják el a szövetkezetet a kapitalisztikus vállalkozásoktól (elsősorban az rt.-tól).⁶⁰

Egy 30-as években született tanulmányában a szövetkezet gazdasági lényegét a rochdale-i elvekből levezetve a következő jogi körülírással rögzítette le: „A szövetkezet olyan kereskedelmi társaság, melynek célja a tagok gazdasági tevékenységének a kölcsönösség alapján való előmozdítása, és amelynek tagjai a társaság céljához a vagyoni szolgáltatásokon kívül a vállalatban való közreműködéssel vagy annak igénybevételével is hozzájárulnak. A szövetkezet kritériumai tehát: 1. kereskedelmi társaság, 2. gazdasági cél, 3. kölcsönösség és 4. a speciális szövetkezeti kooperáció. Külön jogpolitikai követelmény pedig – a többrétegűsége tekintetével – az alapszabály autonómiája: A szövetkezet mozgási szabadsága.”⁶¹

A KT. 223 §-a csak példálózó jelleggel sorolja fel a szövetkezetek fajtáit.⁶² A törvény szövegének tanulmányozása során feltűnik, hogy e felsorolás során, hol az „egylet”, hol a „társaság” elnevezését használja, azonban a gyakorlatban ebben a kérdésben zavar nem mutatkozott. A különböző megjelölések csak a szerveződés korábbi társadalmi forrásaira utalnak, ami a szövetkezetként történt cégbejegyzés után irrelevánssá vált.⁶³

A törvény által felsorolt szövetkezeti fajták a következők:

- Előlegezési és hitelegyletek: ezeknek a szövetkezeteknek a céljuk az volt, hogy tagjaiknak olcsó hitelt szerezzenek, egyrészt a szövetkezet saját vagyonából, másrészt más forrásból (pl. a társaság által kamatoztató betétekből).

⁵⁸ NAGY Ferenc: *A magyar kereskedelmi jog kézikönyve*. Athenaeum Kiadó Budapest, 1913. 470-471.

⁵⁹ PÁRTOS - SZILÁGYI i.m. 71-72.,74.

⁶⁰ KUNCZ (1941) i.m. 458. vö. SCHNIERER Gyula: *A magyar kereskedelmi jog*. Lafite Emil, Budapest, 1878. 80.

⁶¹ Uo. 459.

⁶² SCHNIERER Gyula: *A kereskedelmi törvény magyarázata*. Franklin Társulat, Budapest, 1876. 183.

⁶³ FEKETE (2009a) i.m. 70.

- A nyersanyag közös beszerzésére alakult egyletek: ezek a szövetkezetek a tagok részére a gazdaságukhoz szükséges nyersanyagot nagyban és így olcsóbban szerezték be.
- A közös raktár tartására alakult, vagy raktáregyletek: ezek a szövetkezetek azok, amelyek a tagok által előállított cikkek árusítására raktárokat, árucarnokokat tartottak fenn.
- A közös termelésre alakult, vagy termelőegyletek: amelyek a mezőgazdasági, vagy iparcikkeknek a tagok általi közös előállítására és forgalomba helyezésére, bizonyos munkák közös elvállalására irányultak.
- A fogyasztási egyletek, amelyeknek az a céljuk, hogy a tagok számára élelmiszer-cikkeket, vagy más fogyasztási cikkeket nagyban, és ezért olcsóbban szerezték be.
- A laképítő társaságok: ezek a társaságok olcsón lakóházakat építettek, és azokat tagjaiknak eladták, vagy bérbe adták, akár részletfizetés mellett is. Ezeket a szövetkezeteket gyakran cottage (egyszerűbb lakóház) szövetkezeteknek is nevezték.
- A kölcsönös biztosító társaságok: amelyeknél a tagok közvetlenül a társasággal, közvetve egymással kölcsönösen biztosítási viszonyba léptek úgy, hogy az egyes tagoknak, mint biztosítottaknak fizetendő biztosítási összeg az összes tagok, mint közvetve biztosítók által fedeztetik, és az összes tagokra felosztott. Érdekes, hogy a német és osztrák szövetkezeti törvények nem említik a szövetkezetek között a kölcsönös biztosítási társaságokat, és az 1901-es német biztosítási törvény a szövetkezetektől külön, mint önálló társaságot szabályozza a kölcsönös biztosítási társaságokat.⁶⁴

A magyar szövetkezeti jog gyakorlatában leggyakrabban a hitelszövetkezetek, a termelési szövetkezetek, és a fogyasztási szövetkezetek fordultak elő.⁶⁵

1. Hitelszövetkezetek: A kisemberek vagy egyáltalán nem, vagy csak nagyon drágán jutottak hitelekhez, mivel nem tudtak olyan fedezetet nyújtani, amelyeket a pénzintézetek el tudtak volna fogadni. Ezért e szövetkezeti forma megjelenése előtt rá voltak utalva a kétes hitelforrásokra. A hitelszövetkezetek megjelenésével a hitelfedezeti alap kiszélesedett, ugyanis megjelent a többszörös felelősség elve. Ennek az volt a következménye, hogy a szövetkezet sokkal nagyobb mértékű hitelhez tudott jutni, mint ami megfelelt volna a tőkéjének. Ha ezek a szövetkezetek központi szövetkezetbe tömörültek, ez a hozzátartozó

⁶⁴ NAGY (1913) i.m. 475-477.

⁶⁵ HORVÁTH (2006) i.m. 438.

szövetkezetek tagjainak többszörös felelősségével biztosított hitelfedezetet alaposan kihasználta a nagy pénzpiacon, ahol a kölcsönök a legolcsóbbak, így szerzett aránylag kedvező hitellel működtetni tudta a szövetkezeteit, a szövetkezetek pedig a tagjaikat. Mivel sem a központi szövetkezet, sem az egyes szövetkezet a kölcsönnyújtáson nem akartak nyerni, ezért a hitel, csak egy-két százalékkal lehetett drágább. A hitelezés biztonságát az is szolgálta, hogy a hitelszövetkezeti szervezet igen szerteágazó, szinte minden településen megtalálható volt. Így a legkisebb falvak is ki tudták építeni a maguk helyi szövetkezeteit, amelyek a nekik jutatott hitelkontingenssel tulajdonképpen szabadon rendelkezhetek. Ez azért volt különösen előnyös, mert a falvakban az emberek általában mind ismerték egymást, és így a falusi hitelszövetkezet igazgatósága tudta, hogy kinek mennyi hitelt lehet nyugodtan kölcsönadni. Az adóst ezekben a településeken nem csak a szövetkezet igazgatósága tudta ellenőrizni, hanem minden egyes szövetkezeti tag is, hiszen mindenki károsodott, ha az adott esetben az adós a hitelét nem tudta visszafizetni.

A hitelszövetkezetek nem csak, mint tőkét elosztó, hanem mint tőkebegyűjtő szervezetek is működtek, mivel szerteágazóságuk miatt alkalmasak voltak a takarékbetétek gyűjtésére is, és tőkeszükségletük fedezésére ez volt a legfontosabb és legolcsóbb forrás.

Különösen két réteg volt, akiknek a legnagyobb szükségük volt a hitelszövetkezetekre: a kisközségeknek és a kisiparosoknak. Ez alapján lehet megkülönböztetni a hitelszövetkezetek két fő fajtáját, a falusi hitelszövetkezeteket és a városi hitelszövetkezeteket.⁶⁶

2. Termelőszövetkezetek: Elsősorban a kisiparosokat igyekeztek kedvezőbb helyzetbe hozni a beszerzésnél, a gépiesítésnél, a mezőgazdasági technológiák elterjesztésénél és az értékesítésnél.⁶⁷

3. Fogyasztási szövetkezetek: A fogyasztási szövetkezetek Magyarországon a századfordulóra mind a városokban, mind a falvakon elterjedtek. Ez érthető is, hiszen több háztartás szükségletét a legfontosabb cikkekből hozzávetőleges mennyiségben megállapítani, ezt közösen beszerezni viszonylag egyszerű, aránylag kevés tőkét és kereskedelmi tudást igénylő feladat volt. A fogyasztási szövetkezetek a nagyvárosokban gyakran hatalmas áruházakká fejlődtek. A jól működő szövetkezetek a tagjaiknak gyakran 10-15 százalékos ármegtakarítást tudtak nyújtani. A fogyasztási szövetkezeteknek a városokban általában kisemberek voltak a tagjaik (munkások, tisztviselők), azonban a nagyobb szövetkezetek arra törekedtek, hogy a vagyonosabb rétegeket is magukhoz vonzzák, ezért elegáns boltokat, ízléses kirakatokat rendeztek be. A fogyasztási szövetkezetek jelentősége a falvakban sem volt kisebb. A falusi

⁶⁶ IHRIG i.m. 34-36.

⁶⁷ HORVÁTH (2006) i.m. 438.

szövetkezeteknek természetesen kisebb üzleteik voltak, de a tagoknak hatalmas előnyt jelentettek, mivel ki tudták kerülni az általában monopolhelyzetben lévő szatócsok igazságtalanul magas haszonszerzését. Amikor egy országban nagyobb számú fogyasztási szövetkezet működött, szükségessé vált, hogy szövetkezetet alakítsanak az árucikkek közös nagybani beszerzésére. Magyarországon ezt a célt szolgálta a Hangya szövetkezet. A fogyasztási szövetkezetek jelentőségét az is mutatja, hogy az 1920-as évek végére az egész világon számukat körülbelül 80 ezerre becsülték, 35 000 000 taggal.⁶⁸ Meg kell azonban említeni azt is, hogy számos fogyasztási szövetkezet célszerűbbnek tartotta, hogy bizonyos szükségleti cikkeket ne vásároljanak, hanem azokat maguk termeljék. Így pedig nagy sikerrel, kerülő úton (a fogyasztási szövetkezeteken keresztül), hatalmas termelőszövetkezetek keletkeztek.⁶⁹

2. A szövetkezetek megalapítása

A szövetkezetet a társasági alapszabályok létrejötte és a kereskedelmi cégjegyzékbe történt bejegyzést követően tekintették megalakultnak, az rt.-re vonatkozó szabályokhoz hasonlóan. A szövetkezetet a kereskedelmi cégjegyzékbe történt bejegyzés előtt nem lehetett létezőnek tekinteni. Azonban az alapításhoz meghatározott alaptőke biztosítása nem volt szükséges. A megalakulás előtt általában a tagok tettek bizonyos befizetéseket, hogy a társaság megalakulhasson, és a kezdeti működését biztosítani tudja. A meghatározott alaptőkével való rendelkezést a szövetkezet természete nem kívánta, ugyanis a szövetkezetek tagjai általában szerényebb sorsú egyének voltak, akik nem tudtak egyszerre nagyobb összeget befizetni, így a szövetkezetek általában kisebb összegű befizetésekkel kezdték meg a működésüket.⁷⁰

A szövetkezet alapításához minimum 7 tagra volt szükség. A tagok rendszerint természetes személyek, azonban jogi személyek is lehettek. A KT. 224 §-a szerint a tagok írásbeli nyilatkozatára is szükség volt. A belépő nyilatkozat jogi természetét tekintve egy olyan sajátos szerződés volt, amellyel a belépő arra kötelezte magát, hogy a megalakulandó szövetkezetbe tagként lép és vállalja a tagot terhelő kötelezettséget, feltéve, hogy a szövetkezet valóban meg is fog alakulni.⁷¹

A szövetkezet alapszabályát az alakuló közgyűlés állapította meg. Az alakuló közgyűlést az alapító tagoknak belépő nyilatkozatok záró idejétől számított 2 hónapon belül össze kellett

⁶⁸ IHRIG i.m. 28. ld. NAVRATIL Ákos: *Közgazdaságtan II. kötet*. Gergely Könyvkereskedés, Budapest 1939. 760.

⁶⁹ *Közgazdasági Enciklopédia IV. kötet*: i.m. 838.

⁷⁰ NAGY (1913) i.m. 482.

⁷¹ KUNCZ (1944) i.m. 261.

hívniuk. Az alakuló közgyűlés akkor volt határozatképes, ha legalább hét aláíró és az összes aláírók $\frac{1}{4}$ -e jelent meg. Minden aláírónak egy szavazata volt, és a határozatokat egyszerű szótöbbséggel hozta. Az alakuló közgyűlés feladata volt:

- a meggyőződés a belépő nyilatkozatok érvényességéről,
- az alapszabály megállapítása,
- döntés a szövetkezet meg- vagy meg nem alakulása felett,
- az igazgatóság és a felügyelőbizottság megválasztása,
- esetleges döntés az alapítók felett,
- a nem pénzbeli betét vagy különös előnyök tárgyában.

Az alapszabály határozta meg a szövetkezet működésének kereteit, módját és feltételeit. Így alapvető fontosságú volt a szövetkezet egész életére és munkakifejtésére is.⁷² A KT. szerint minden szövetkezet alapszabályának tartalmaznia kellett:

- a szövetkezet cégét és székhelyét,
- a vállalat tárgyát,
- a szövetkezet tartalmát,
- a tagok belépésének feltételeit és esetleg azok (kilépés, halál vagy kizáratás következtében) kiválásra vonatkozó különös határozatokat,
- az egyes tagok részesülési arányát, illetőleg azok üzletrészeit és ezen részek képződésének módját,
- azon elveket, melyek szerint a mérleg készítésének és megvizsgálásának történnie kell,
- a nyersség vagy veszteség kiszámításának és az egyes tagok közt felosztásának módozatait,
- az igazgatóság szervezetét, megválasztásának módját, annak hatáskörét és működésének idejét,
- a felügyelőbizottság szervezetét és működésének idejét,
- a cégjegyzés módját,
- a közgyűlés összehívásának mikéntjét, megtartásának helyét és idejét, hatáskörét, tárgyalási rendjét, a határozatok hozatalának módját, és annak megállapítását, hogy mi történjék az esetben, ha az összehívott közgyűlés határozatképes nem volt,
- a tagok szavazati jogát, és ennek gyakorlásának módját,
- a szövetkezet hirdetményeinek közzétételének módját,

⁷² PÁRTOS - SZILÁGYI i.m. 92.

- annak megállapítását, hogy a tagok a társaság kötelezettségeiért korlátlan, vagy korlátozott felelősséggel tartoznak-e, és ha ez utóbbi esetben a felelősség a törvényben meghatározott mértéken terjesztik ki, ezen felelősség terjedelmét.

Az alapszabály megállapítása után a szövetkezetet be kellett jegyezni a székhely szerinti illetékes törvényszéknél. Ilyenkor be kellett mutatni az alapszabályt, a tagok névjegyzékét, és igazolni kellett azt, hogy alakuló közgyűlés állapította meg az alapszabályt és az igazgatóságot, valamint a felügyelő bizottságot megválasztotta. A bejegyzést közzé kellett tenni, és benne fel kellett tüntetni:

- az alapszabály keltét,
- a szövetkezet cégét és székhelyét,
- a vállalat tárgyát,
- a szövetkezet tartalmát,
- a cégjegyzés módját,
- a szövetkezet hirdetményeinek közzétételi módját,
- annak megemlítését, hogy a tagok a szövetkezet kötelezettségeiért korlátlan, vagy korlátozott felelősséget vállalnak-e.

Ha Magyarországon külföldi szövetkezet akart fiókinvézet, vagy ügynökség útján működni, akkor rá a KT. külföldi rt.-re vonatkozó szabályait kellett alkalmazni (KT. 210-217 §). Ez természetesen azt is jelentette, hogy a külföldi szövetkezetre a belföldi szövetkezetekre felállított rendelkezéseket is alkalmazni kellett.⁷³

3. *A szövetkezetek vagyona*

A szövetkezetek, mint jogi személyek éppoly önálló, a tagok magánvagyonával szemben független vagyonnal bírtak, mint a többi kereskedelmi társaság. A szövetkezeti vagyon önállósága a társaság és tagok között, illetve a tagok és egy harmadik személy közötti viszonyban volt elismervé.⁷⁴

A szövetkezetek vagyona rendszerint a tagok pénzbefizetéseiből, illetve az ezekből alapított ún. törzsbetétekből, ezen kívül az üzleti nyereségből tevődött össze. A nyereségek ugyan nem képezték a szövetkezetek tulajdonképpeni célját, de mégis előállt annak folytán, hogy a tagoknak az egyes ügyletekben nyújtott közvetlen előnyök nem merítik ki a kiadásokon és a költségeken felül elért bevételeket.⁷⁵

⁷³ KUNCZ (1944) i.m. 262.

⁷⁴ NAGY (1913) i.m. 489.

⁷⁵ Uo. 489-490.

Ami az rt.-nél a részvény, az a szövetkezetnél az üzletrész volt. Az üzletrész is a tag betétjét és a tag jogainak és kötelezettségeinek a foglalatját jelentette. Az üzletrész és a részvény között négy nagy különbséget vehetünk észre. Először is, nem kellett az üzletrészek számát és nagyságát meghatározni, sőt még az üzletrészeknek egyenlő értékűeknek sem kellett lenniük. Másodszor, az üzletrészek befizetésének módját az alapszabály szabadon állapíthatta meg, még befizetésre sem volt feltétlenül szükség, ugyanis az alapszabály úgy is rendelkezhetett, hogy az üzletrész az évi feleslegnek a tagra jutó részéből képződött. Harmadszor, az üzletrészt, mint betétet a tag bármikor kivethette az üzletrésztőkéből, amikor a szövetkezetből kilépett. Negyedszer, az üzletrész csakis névre szóló lehetett. Az üzletrészekről a szövetkezet értékpapírt állíthatott ki, azonban ez nem lehetett sem bemutatóra szóló, sem pedig forgatható papír, hanem csak rektapapír, ugyanis a bemutatóra szóló, vagy forgatható üzletrész ellenkezett a tagságjog személyes természetével és a tagok személyes közreműködésének fontosságával is.⁷⁶

4. A szövetkezeti tagság megszerzése

A szövetkezeti tagság kétféleképpen volt megszerezhető. Egyrészt úgy, hogy valaki a szövetkezet kötelékébe lép új üzletrész jegyzése által, másrészt pedig úgy hogy a már jegyzett üzletrész átruházásával, illetve átvállalása folytán a már meglévő tagság tulajdonosa lett. A tagsági jog hatályosságának három feltétele volt:

- a tagbelépési nyilatkozat aláírása,
- annak a szövetkezet igazgatósága által történt elfogadása és üzletrész jegyzése,
- illetve a már jegyzett üzletrész átvállalása.

A belépési nyilatkozat a belépő és a szövetkezet között létrejött szerződésmegkötésére irányuló szerződési ajánlat volt, amelynek elfogadásáról az igazgatóság határozott. Az igazgatóságnak pedig minden negyedév végén a belépett tagokat a névjegyzékbe való bejegyzés végett a törvényszéknek be kellett jelenteni.⁷⁷

Azt, hogy ki lehetett tag rendszerint az alapszabály állapította meg, de például az 1920.évi XXX. tc. kimondta, hogy az Országos Központi Hitelszövetkezet kötelékébe tartozó szövetkezeteknek csak az lehetett tagja, aki az adott szövetkezet területében lakott, vagy az ott fekvő ingatlanok, vállalatnak a tulajdonosa, vagy birtokosa volt. Természetesen, kiskorú, vagy gondnokság alatt álló személy csak a törvényes képviselőjének beleegyezésével léphetett be a szövetkezetbe, és a csőd alatt álló személyek a szövetkezet tagjai nem lehettek.

⁷⁶ KUNCZ (1944) i.m. 256-287.

⁷⁷ GALLOVITS i.m. 88-89.

5. *A szövetkezeti tagok felelőssége*

A KT. a szövetkezetek tetszésére hagyta, hogy korlátolt, vagy korlátlan felelősséggel alakul-e a szövetkezet. Az 1868-as porosz szövetkezeti törvény (amelyen a magyar szövetkezeti jog alapult) még azt mondta ki, hogy szövetkezet csak korlátlan felelősség mellett alapítható, de a későbbi 1889-es német szövetkezeti törvény már azt is kimondta, hogy szövetkezet korlátolt felelősséggel is alapítható.⁷⁸ Korlátlan felelősség esetén a szövetkezet tagjai a társaság kötelezettségeiért egyetemlegesen egész vagyonukkal voltak felelősek, korlátolt felelősség esetén, a felelősség szintén egyetemleges, de csak meghatározott összeg erejéig terjedt. Ennek az összegnek a meghatározásában a szövetkezetek általában szabadon járhattak el. Ha az alapszabályok a felelősségnek nagyobb mértékét nem állapították meg, a tagok csak lekötött üzletrészeik erejéig voltak felelősek. Az üzletrész tehát a szövetkezeti tagok felelősségének legkisebb mértéke volt, ezen felül a korlátlan felelősséig a legkülönbözőbb változatok fordultak elő. A szövetkezeti tagok egyetemleges felelőssége lényegesen különbözött a közkereseti és a betéti társaságok egyetemleges felelősségétől. A hitelezőknek először minden körülmény között a társaság ellen kellett fordulniuk, és a tagok felelőssége csak akkor állt be, ha a tartozás a társasági vagyonból nem volt kielégíthető, tehát a szövetkezeti tagok felelőssége csak subsidiarius volt. Sőt, ha a hitelező a társaságtól kielégítést nem nyert, nem minden esetben fordulhatott a tagok ellen, függetlenül attól, hogy korlátlan, vagy korlátolt felelősségű volt-e a szövetkezet, ugyanis a tagok a társaság adósságaiért csak abban az esetben voltak megtámadhatóak, ha a társaság vagyonára csőd nyitattott, és a követelések a csődnél felszámítva, vagy megítélve lettek. A szövetkezeti tagok felelőssége tehát csak a legszélsőségesebb esetre volt megállapítva.⁷⁹ A tagok a korlátlan felelősségű szövetkezeteknél a vagyoni hozzájárulás értékét, a korlátolt felelősségű szövetkezeteknél pedig üzletrészüik pénzbeli értékét kilépésük során az alapszabálynak megfelelően kivihették a szövetkezetből, valamint - ha az alapszabály megengedte - az igazgatóság hozzájárulásával akár egy másik tagra, akár harmadik személyre átruházhatták. A vagyon-, illetve üzletrész átadása a tagsági jogok és a kötelezettség átadását jelentette.⁸⁰

⁷⁸ NEUMANN i.m. 699-701.

⁷⁹ NAGY (1913) i.m. 494. ld. NEUMANN i.m. 699-701.

⁸⁰ SÜVEGES i.m. 132.

6. A szövetkezeti tagság megszűnése

A szövetkezeti tagság megszűnt a tag:

- kilépésével,
- halálával,
- kizárásával,
- üzletátruházásával,
- a magánhitelezőjének követelése folytán.

1. A felmondási határidőt és a kilépés időpontját általában az alapszabályok szabadon állapíthatták meg. Ha az alapszabály nem rendelkezett e kérdésekről, akkor a kilépés csak az üzleti év végén, legalább négyheti felmondás után történhetett. A szóbeli felmondást is érvényesnek lehetett tekinteni, ha az, az egyik igazgatósági tag jóváhagyásával történt. A felmondást ilyenkor az igazgatósági tag egyszerű elismervénnyel igazolta. A kiválást az ok feltüntetése mellett, a tagok névjegyzékébe be kellett jegyezni, és értesíteni kellett erről a kivált tagot, vagy örökösét. A tagsági minőség a KT. 242 §-a szerint, a szövetkezet irányában történt, a kiválás a bejegyzéséről szóló értesítés elküldésével, vagy ennek elmulasztása esetén, a cégbíróságnál lévő névjegyzékhez történt bejelentéssel volt tekinthető megszűntnek a harmadik személyekkel szemben. A kivált tag a bíróságnál a kiválás előzetes feljegyzését kérhette. Ennek a szövetkezet részére történt bejelentéssel egyenlő hatálya volt, ha ez a bejelentés utólag megtörtént, vagy ha az előzetes feljegyzést kérő a kiválás szabályszerű megtörténtét igazolta.⁸¹ Az alapszabályok e szabadságát valamelyest korlátok közé szorította az 1898. évi XXIII.tc, amely szerint a kilépés legalább négyheti írásbeli vagy szóbeli felmondás mellett történhetett meg, és az alapszabályok is a felmondási időt legfeljebb hat hónapra hosszabbíthatták meg. Az 1898-as törvény hatályba lépése után is ki voltak téve a tagok annak, hogy a megváltozott életkörülményeik miatt bekövetkezett kilépésük miatt a megtakarított üzletrész befizetéseiktől, vagy azok egy részétől megfosztják, vagy más anyagi károkkal sújtják őket. A magyar törvények e hibáival szemben, a már említett 1889-es német szövetkezeti törvény kimondta, hogy a kilépéshez joghátrányokat fűzni, a kilépőket anyagi veszethez sújtani nem lehet, mert ezáltal a tagok a szövetkezetek iránti bizalma megrendülhet.⁸²

2. A szövetkezeti tag halála esetén, a jogutódok az elhalt helyébe léphettek, ha ezt az alapszabályok lehetővé tették.

⁸¹ PÁRTOS - SZILÁGYI i.m. 96.

⁸² GALLOVITS i.m. 129-130.

3. A szövetkezet bírói közbenjárás nélkül zárhatta ki a szövetkezeti tagot, az alapszabályokban meghatározott okok miatt.

4. Az üzletrész-átruházás, amennyiben ezt az alapszabály ki nem zárta, vagy nem korlátozta, egészen szabadon történhetett. A szövetkezeti tag akár egy, akár több üzletrészét, az ezekkel járó tagsági jogokkal együtt, az igazgatóságnak történt bejelentés után átruházhatta. Bejelentés nélkül az átvevő a tagsági jogokat a társaság ellen közvetlenül nem érvényesíthette és ebben az esetben az átruházó sem szabadult a társaság irányában vállalt kötelezettségei alól.⁸³

5. A KT. 239 §-a kimondta, hogy a magánhitelező, aki a szövetkezeti tag magánvagyonára sikertelenül vezetett végrehajtás után adósának a társaság felosztása esetére jutandó illetményeit vette végrehajtás alá, kielégítés végett előleges felmondás után a szövetkezeti tag kiválását követelhetette, attól függetlenül, hogy a társaság határozott vagy határozatlan időre alakult. Ez a szabály a KT. közkereseti társaságok ide vonatkozó szabályához volt hasonló.

7. A szövetkezetek szervei

A KT. a szövetkezetek szerveire vonatkozóan kevés szabályt tartalmaz. A törvény 240 §-ából láthatjuk, hogy a törvény ugyanazt a szervezetet adta meg a szövetkezetnek, mint amivel az rt. is rendelkezett. A szövetkezeteknek ugyanúgy szükségképpen szervei voltak a közgyűlés, az igazgatóság, a felügyelőbizottság. Ezeknek a szerveknek a hivatása ugyanaz a szövetkezeteknél, mint az rt.-nél. Ez volt az oka annak, hogy a KT. az rt. közgyűlésére, igazgatóságra és felügyelőbizottságra felállított szabályokat egyszerűen kiterjesztette a szövetkezetekre.⁸⁴

A Közgyűlés: ahogy az rt.-nél a részvényesek, úgy a szövetkezetnél a tagok azok, akik a társasági akaratnyilvánítás legfőbb hordozói voltak. Azonban a szövetkezeti tagok sem teheték ezt közvetlenül, és egyénileg, hanem csak közvetve együttesen a szabályszerűen összehívott közgyűlésen. Itt gyakorolták a tagok azokat a jogokat, amelyek őket a társaság ügyeiben illetik, azaz az ún. összességi jogokat.⁸⁵

A közgyűlésnek a KT. három típusát szabályozta:

Alakuló közgyűlés: Az rt. (és a már fent említett 240 § alapján: a szövetkezet) tagjainak első összejövetelét nevezte a törvény alakuló közgyűlésnek.

Rendes közgyűlés: Az a közgyűlést, amit legalább évente egyszer össze kellett hívni.

⁸³ NAGY (1913) i.m. 501.

⁸⁴ KUNCZ (1944) i.m. 267.

⁸⁵ NAGY (1913) i.m. 503.

Rendkívüli közgyűlés: minden egyéb közgyűlés, amelynek tárgya bármilyen kérdés lehetett, kivéve azok, amelyek a rendes közgyűlés hatáskörébe tartoztak. A KT. egyébként nem tett a terminológia szempontjából különbséget a rendes és rendkívüli közgyűlés között, azonban ezeket a kifejezéseket mind a bírói gyakorlat, mind pedig a szakirodalom általánosan használta.⁸⁶

A közgyűlés hatásköre a következőkre terjedt ki:

- az igazgatóság és a felügyelőbizottság megválasztására, elmozdítására és felmentésére,
- a számadások megvizsgálására, a mérleg megállapítására,
- egyesülésre más társaságokkal,
- olyan kartell-szerződések megkötésére, amelyek minden társasági ügyletnek közös haszonra vezetését célozták,
- az üzletrész névértékének, és a felelősség mértékének csökkentésére, vagy emelésére,⁸⁷
- a társaság felosztására, és a felszámoló kirendelésére,
- az alapszabályok módosítására.

A közgyűlésnek arra nem volt joga, hogy rt.-vé alakuljon, vagy a házépítő szövetkezetről arra, hogy a szövetkezeti ház elidegenítését elhatározza.⁸⁸

Igazgatóság: A szövetkezet ügyeit a legalább három tagból álló igazgatóság intézte. Az igazgatóság tagjainak létszámát egyébként a szövetkezet alapszabálya állapította meg. Az igazgatóságot vagy az alapítók választották legfeljebb három évre, vagy pedig a közgyűlés választotta az alapszabályban megállapított időtartamra. Az igazgatóság időközben megüresedett helyeit is csak a közgyűlés tölthette be. Az igazgatóság tagjainak képzettségére vonatkozóan egyetlen jogszabály sem tett említést, az 1898. évi XXIII tc.-et leszámítva, amely előírta, hogy a szövetkezet igazgatóságának tagja csak olyan írni-olvasni tudó magyar állampolgár lehetett, aki vagyoni tekintet alapján nem esik kifogás alá. A KT. a szövetkezetek igazgatóságára néhány különleges kötelességet is rótt. Az igazgatóságnak minden negyed év végén a be illetve kilépett tagokat és a felmondott üzletrészek számát a társaság székhelye szerinti törvényszéknél be kellett jelentenie. Ezen kívül ugyancsak az illetékes

⁸⁶ HORVÁTH Attila: *A részvénytársaságok és a részvénytársasági jog kialakulása Magyarországon*. Rejtjel Kiadó Budapest, 2005. 238-239.

⁸⁷ az alaptőke leszállításáról vagy felemeléséről (amelyről a KT. 179 §-a rendelkezik) a szövetkezetek esetén nem beszélhetünk, helyette Kuncz Ödön az üzletrész névértékének és a felelősség mértékének csökkentéséről, vagy emeléséről beszél, mint a közgyűlés egyik hatásköréről.

⁸⁸ KUNCZ (1944) i.m. 268.

törvényszéknek minden év januárjában be kellett mutatni a tagok betűrendes névjegyzékét. Továbbá az igazgatóság köteles volt a felügyelőbizottság által megvizsgált mérlegnek a közzétételére is.

Felügyelőbizottság: A KT. szerint minden rt.-nek (és szövetkezetnek) a megalakulásakor felügyelőbizottságot kellett létrehoznia. A felügyelőbizottság tagjainak a számát illetve a választás előfeltételeit az alapszabályoknak kellett tartalmazniuk. A törvény csak annyit tartalmazott, hogy legalább három tagból kellett állnia ennek a szervnek, és a tagok díjazást is kaptak. Viszont az igazgatóság tagjai nem lehettek a felügyelőbizottság tagjai.⁸⁹ Ezen felül az alapszabályok a felügyelőbizottsági tagságot további feltételekhez köthették.⁹⁰

8. A szövetkezet feloszlása

A KT. a szövetkezetek feloszlásának öt okát sorolta fel. Ebből négy teljesen azonos, mint az rt.-nél.:

- ha eltelik az idő amelyre a szövetkezet létrehozták,
- ha a közgyűlés a feloszlást elhatározta,
- egyesülés folytán,
- csődnyitás következtében,
- a szövetkezet felosztható volt még törvényszéki határozat folytán is.

Azonban a bírói feloszlásnak csak akkor volt helye, ha a szövetkezet a működését a KT. 223 §-ában megjelölt céloktól eltérően terjesztette ki.⁹¹ A feloszlást az igazgatóság köteles volt bejegyzés végett a cégbíróságnak bejelenteni, a csőd és a bírói felosztás esetét kivéve.

A KT. által felsorolt öt feloszlási ok, azonban nem volt kimerítő felsorolás, ugyanis az alapszabályok is megállapíthattak más feloszlási okokat,⁹² például a szövetkezet feloszlását köthették valamilyen feltétel bekövetkeztéhez.⁹³

A feloszlott szövetkezet jogviszonyainak lebonyolítására (a csőd és az egyesülés esetét leszámítva) felszámolást kellett tartani. A szövetkezetek felszámolására az rt.-re vonatkozó felszámolási szabályok vonatkoztak.

⁸⁹ HORVÁTH (2005) i.m. 263.

⁹⁰ ld. BOZÓKY i.m. 708-711.

⁹¹ KUNCZ (1944) i.m. 271.

⁹² BEDŐ Mór: *A magyar kereskedelmi jog rendszere*. Politzer Zsigmond és fia, Budapest, 1902. 138.

⁹³ NAGY (1913) i.m. 507.

9. *A szövetkezeti tagok elleni keresetek elévüléséről*

A KT a szövetkezeti tagok felelősségét rövidebb elévülési időnek vetette alá, mint azt a közkereseti illetve betéti társaságok tekintetében tette. A szövetkezeti tagok esetén ugyanis öt év helyett, egy év volt az elévülési idő. Az elévülés kezdő időpontja az a nap volt, amikor a szövetkezet feloszlásának bejegyzését közzé tették, a tag kiválása esetén pedig az a nap, amikor a tag kiválását a tagok névjegyzékébe a szövetkezet bevezette. Ha a követelés ez után az időpont után járt le, az elévülés a követelés lejártával, a még le nem járt, de felmondási időhöz kötött követeléseknél pedig a felmondásra tekintet nélkül, a közzététel napjától számolt felmondási idő elteltével vette kezdetét. Ezt az elévülést félbe szakította minden olyan jogcselekmény (kereset, elismerés, kamatfizetés, csőd), amelyet a tag, a még fennálló szövetkezet, vagy annak feloszlása után a felszámoló, vagy a csődtömeg ellen intéztek.⁹⁴

V. A szövetkezeti ügy a KT hatálybalépésétől 1898-ig

1. *A szövetkezetek helyzete az 1875-ös törvény hatályba lépése után*

A KT hatályba lépését követően jelentősen javult a szövetkezeti jog helyzete. Azonban az öröndetes változások ellenére sem szűntek meg teljes körűen a visszaélések, mint például az álszövetkezetek problémája, vagy az újra elharapódzó hiteluzsora.⁹⁵ A KT. szövetkezetekre vonatkozó részének hiányosságait jól tükrözi az a tény, hogy már a törvény elfogadása után két évvel, 1877-ben Nagy Ferenc reformra érettnak nyilvánította.⁹⁶

Emellett a magyar mezőgazdaság az 1870-es évekre súlyos válságba jutott. Az Osztrák-Magyar Monarchia akkori vámrendszere nem védte a magyar mezőgazdasági termelést, és egyre erőteljesebben érezhető volt az orosz, és amerikai gabona árromboló hatása. Az ország lakosságának nagy tökeszegénysége, az egymást követő rossz termések és legfőképp a megfelelő hitelszervezet hiánya (amely egyébként a hiteluzsora egyik oka volt) nagyon nehéz helyzetbe jutatta a kisközgazdasági társadalmat. A kisközgazdák a magánhitelezők, elsősorban a szatócsok „lelkiismeretlen üzelveinek” voltak kitéve. Az országban sehol sem volt olyan pénzügyintézet, amely a kisebb mezőgazdasági termelők különleges hitel igényeinek kielégítésével szabadon foglalkoztak volna. De olyan pénzügyintézet sem volt, amely a vagyonosabb falusi lakosság megtakarított tőkéjét ismét a mezőgazdaság felé irányította volna.⁹⁷ A magyar kisbirtok hitelügyének felkarolására az első kezdeményező lépés az volt, hogy a Széchényi által alapított Országos Magyar Gazdasági Egyesület 1879-ben

⁹⁴ APÁTHY István: *Kereskedelmi jog*. Eggenberger-féle Könyvkereskedés, Budapest, 1876. 498-501.

⁹⁵ NAGY Ferenc: A szövetkezetek reformja. *Jogtudományi Közöny* 1894/51. 402.

⁹⁶ FEKETE (2009a) i.m. 79.

⁹⁷ PÁRTOS - SZILÁGYI i.m. 54.

Székesfehérváron gazdakongresszust hívott össze. Itt vetődött fel először az önszegélytársulás, azaz a szövetkezés gondolata. A kétségbeesett gazdák szükségesnek tartották, hogy az égető bajra orvoslást keressenek, és hogy rendeződni tudjon hitel ügyük. Ennek a mozgalomnak Károlyi Sándor fellépése adott nagyobb lendületet. Maga köré gyűjtötte azokat a földbirtokosokat, és közigazdászokat, akik hajlandóak voltak a gazdák személyi hitelügyével önzetlenül foglalkozni.⁹⁸ Ugyanebben az évben alakult meg a Kisbirtokosok Országos Földhitelintézete, azonban a gazdatársadalom hitel problémáját nem tudta megoldani, ugyanis a nyújtott kölcsön legkisebb összegét elég magasán állapította meg (600 koronában), valamint nem valósult meg a vidéki hitelszövetkezeti hálózatnak az a szervezete, amelyről az intézet működését szabályzó törvény rendelkezett.⁹⁹

Hatalmas előrelépés volt, amikor 1885-ben Budapesten tartották az első nemzetközi kongresszust a fejlett világ gazdatársadalmának vezetői. Ennek elnöke Károlyi Sándor volt, aki itt bontotta ki a szövetkezeti eszme lobogóját.¹⁰⁰ Kimondták, hogy a magyar kiskisgazdatársadalom hiteligényeinek kielégítése kizárólag szövetkezeti úton valósítható meg.¹⁰¹ Ennek nyomán 1886-ban alakult meg, Károlyi elnöklete alatt, a már korábban említett Pestvármegyei Hitelszövetkezet. Az üzletrész tőke 100 ezer korona volt, amelynek többségét földbirtokosok jegyezték, a legnagyobb üzletrész jegyzője pedig Pest vármegye volt.¹⁰² 1889-re már 60 szövetkezet tartozott a Pest megyei központ kötelékébe 10 ezer taggal. A sikeres munka nyomán gyorsan megindult a szövetkezeti gondolat terjedése az országban. A gyors terjeszkedésnek köszönhetően 1894-ben a Pestvármegyei Hitelszövetkezet átalakult az egész országra hatáskörrel rendelkező Hazai Szövetkezetek Központi Hitelintézetévé. Az átalakulást elsősorban a Pesti Hazai Első Takarékpénztár Egyesület tette lehetővé.¹⁰³ A Hazai Szövetkezetek Központi Hitelintézete rövid fennállása alatt hatalmas sikereket ért el: 1898-ban fennállásának utolsó évében már 465 hitelszövetkezetet számolt, 102 ezer taggal.

2. A szövetkezeti jog reformja az 1890-es években

A KT hatályba lépését követően azonnal felmerült, a szövetkezeti részre vonatkozó reform. 1892-ben egy szövetkezeti jogi reformtervezet el is készült, azonban ezt Wekerle Sándor akkori pénzügyminiszter által vezetett szakértekezlet még nem találta megfelelőnek.

⁹⁸ SCHANDL Károly: *A magyar szövetkezés negyven éve*. Pátria Irodalmi Vállalat és Nyomdai Részvénytársaság, Budapest, 1938. 12.

⁹⁹ PÁRTOS - SZILÁGYI i.m. 54-55.

¹⁰⁰ SZEREMLEY (2009) i.m. 120.

¹⁰¹ HORVÁTH (2006) i.m. 440.

¹⁰² SCHANDL i.m.: 14-15.

¹⁰³ PÁRTOS - SZILÁGYI i.m. 54-55.

Két évvel később Szilágyi Dezső igazságügyi miniszter megbízta Nagy Ferencet egy szövetkezeti alaptörvény megalkotásával,¹⁰⁴ amelyet még abban az évben elkészített. A miniszteri utasítás szerint a tervezetnek a hitel és fogyasztási szövetkezetek hatályosabb ellenőrzésére és a visszaélések meggátolására, megtorlására kellett a legtöbb figyelmet fordítani. Nagy Ferenc drámai szavakkal hívja fel a figyelmet az akkori szövetkezeti közállapotokra. Véleménye szerint a szövetkezeti ügy terén volt a legeredménytelenebb a KT, ugyanis nem tudta elejét venni annak, hogy a gyengébb társadalmi osztályok, különösen a kisiparosok és kisbirtokosok segélyezésére és támogatására szolgáló humanitárius jellegű egyesületeket, a kapzsi nyerésszkedési vágy kielégítésére felhasználják.¹⁰⁵ A kereskedelmi és iparkamarák ellenzése miatt azonban Nagy Ferenc törvénytervezete sem került be a törvénytárba.¹⁰⁶

Az ezt követő években hitelszövetkezetekre nehéz idők jártak, a 90-es évek második felében egy újabb agrárválság sújtotta a magyar gazdasági életet. A közös jegybank felemelte a kamatlábat, és a pénz drágasága folytán a vidéki hitel kamatlába 15-20% között mozgott, de a hitelszövetkezetek sem tudtak 8%-nál olcsóbb kamatot adni. Hatalmas gondot jelentett ez a vidék lakossága számára, mivel ez újabb lökéseket adott az egyre szélesedő uzsorának.¹⁰⁷ Ezek az események elkerülhetetlenné tették, hogy a lassan húsz éve hatályban lévő KT szövetkezeti része egy átfogó reformon essen át. Növelte a reformigényt az is, hogy az 1868-as porosz szövetkezeti törvény, amelyre a magyar törvény is épült, olyan hiányosságoktól szenvedett, hogy 1889-ben egy teljesen új szövetkezeti törvény lépett hatályba. A legtöbb európai ország is reform alá vette a szövetkezeti törvényeit.¹⁰⁸

Közben annak ellenére, hogy enyhült a hitelszövetkezetek körüli pénzügyi feszültség, érezhető volt a központi hitelforrás erősítésének a szükségessége. Az iparosok is egyre erőteljesebben sürgették egy, az ipari hitelszövetkezetek részére, törvényes hitelközpont felállítását.¹⁰⁹ Ennek hatására indult meg egy újabb tervezet elkészítése, amely szövetkezeti alaptörvénynek készült. Szerkezetének logikus rendje, a szabályozásra szoruló kérdések helyes megválasztása mélyreható nyomot hagyott a szövetkezeti jog történetére. A tervezet nyolc fejezetből és 106 §-ból állt. Részletesen szabályozta a szövetkezetek jogi helyzetét. Intézkedett a szövetkezetek alakításáról, a tagok jogviszonyáról, a közgyűlésről, az igazgatóságról, a felügyeletről és a felülvizsgálatról, a szövetkezet feloszlásáról, a büntető

¹⁰⁴ NAGY (1908) i.m. 353.

¹⁰⁵ NAGY (1894) i.m. 402-404.

¹⁰⁶ FEKETE (2009a) i.m. 80.

¹⁰⁷ SCHANDL i.m. 23.

¹⁰⁸ FEKETE (2009a) i.m. 81.

¹⁰⁹ SCHANDL i.m. 25.

határozatokról, majd a vegyes és átmeneti intézkedésekkel fejeződött be a tervezet. A szövetkezeti élet káros kinövéseinek lemetészése állt a középpontban, azonban a szakértők a tervezetet merevnek tartották, mert az alapítást annyira megnehezítette, hogy a szövetkezet alapítása szinte lehetetlenné vált volna. Ezért a tervezetet törvényerőre nem emelték. Ennek ellenére a törvénytervezet nem készült hiába. A benne foglalt elvek, és gondolatok széles körben elterjedtek. Azonban a szövetkezeti életben továbbra is a bizonytalanság uralkodott. A legtöbb probléma a hitelszövetkezetek körében merült fel, ugyanis a hitelszövetkezeti uzsora tovább folytatódott.¹¹⁰ Így az 1890-es évek második felére a hitelszövetkezeti ügy megoldása került előtérbe.

VI. Az 1898.évi XXIII. törvénycikk a gazdasági és ipari hitelszövetkezetekről

Az újabb törvénytervezet megalkotásával ismét Nagy Ferencet bízták meg. A problémák megoldására szükséges volt olyan erős szövetkezetekre, amelyek valóban a kisemberek érdekeit szolgálja. E cél megoldására többféle mód kínálkozott a törvényhozás számára. Az egyik az volt, hogy az állam alakítson szövetkezetet. A másik, hogy államilag támogatott, de önkormányzattal bíró szövetkezeti központ létesítésével mozdítsa elő a szövetkezeti hálózat fejlődését. A törvényhozás ez utóbbi megoldást választotta. Az 1898.évi XXIII. tc. (továbbiakban Szt.) megalkotásával létrehozta a hitelszövetkezet ügyeinek előmozdításra az állami igazgatástól független, a szövetkezeti autonómiával rendelkező, az önsegélyre támaszkodó országos központi hitelintézetet: Az Országos Központi Hitelszövetkezetet¹¹¹ (továbbiakban: OKH).

Az első (önálló) szövetkezeti törvény ekkor született meg Magyarországon, amely részben megtörte a KT. egyeduralmát a szövetkezeti jogéletben. Azonban a gazdasági és ipari hitelszövetkezetek szabályozása is a KT. rendelkezéseiből indult ki, az 1898-as törvény csak azokat a pótlásokat, és eltéréseket állapította meg, amelyek a gazdasági és ipari hitelszövetkezetekre nézve szükségesek voltak.¹¹² A szövetkezeti jog ezzel nem csak speciális, hanem célszerűségi szempontból is kivételes jog lett (jus singulare), amely csak a szövetkezetekre volt alkalmazható. Ennek megfelelően a szövetkezeteknek a jogi szabályozás szerint két csoportja alakult ki. Az egyik azoknak a szövetkezeteknek a csoportja volt,

¹¹⁰ FEKETE (2009a) i.m. 81.

¹¹¹ SCHANDL i.m. 76-77.

¹¹² GALLOVITS i.m. 8.

amelyek továbbra is kizárólag a KT. hatálya alá tartoztak. A másik csoportba azok a gazdasági és hitelszövetkezetek tartoztak, amelyeket az Szt. szabályozott.¹¹³

1. A legfontosabb eltérések a KT. és az Szt. szabályai között

1. Az Szt. hatálya alá tartozó szövetkezeteknél a tag felelősségének a minimuma a tag üzletrészenek a névértékének az ötszöröse. Ez a felelősség szubszidiárius, egyetemleges és minden esetben közvetett volt. A hitelezők ugyanis a követeléseiket a tagokon csak a szövetkezet vagyonára nyitott csőd esetében és csakis csődeljárással kapcsolatos kivetési eljárás útján hajthatták be. Nem voltak azonban arra jogosítva, hogy a követeléseiket az egyes tagok ellen külön keresettel vagy kifogással érvényesítsék.

2. A szövetkezet megalakulásánál az Szt. egészen más rendszert követ, mint a KT. Az Szt. számolt azzal a tapasztalati ténnyel, hogy a szövetkezetet alkotó kisemberek önmaguk nem képesek a szövetkezet tárgyi és személyi előfeltételeit megteremteni, nem tudják kellő gazdasági érzékkel megállapítani, hogy van-e a tervbe vett szövetkezetnek létjogosultsága. Így a gazdasági és ipari hitelszövetkezetek az Szt. szerint csakis az OKH közreműködésével és, csak olyan feltétellel volt alapítható, ha az alakuló szövetkezet kijelentette, hogy az OKH-ba rendes tagként belép, és ha az OKH igazgatósága a belépő nyilatkozatot elfogadta.

3. Az Szt. szerint a kilépésnek csak előleges, legalább négyheti írásbeli, vagy szóbeli felmondás mellett volt helye. Az alapszabály a felmondási időt legfeljebb hat hónapra terjeszthette ki.

4. Az Szt. szerint a kizárás csak akkor volt érvényes, ha az igazgatóság kétharmada szótöbbséggel elhatározta, és ehhez az elhatározáshoz a felügyelőbizottság is hozzájárult.

5. Az Szt. is a KT.-hez hasonlóan ugyanazokat a szerveket adta meg a szövetkezeteknek, mint az rt. Azonban az Szt. az igazgatóságra és a felügyelőbizottságra kiegészítő, részletesebb rendelkezéseket állapított meg.

Az igazgatóságnak legalább három személyből kellett állnia, és egyharmad részének szövetkezeti tagnak kellett lennie. Az igazgatóság tagjai legfeljebb három évre voltak választhatók, és a közgyűlés bármikor elmozdíthatta őket (minden kártérítési igény kizárásával). Az Szt. értelmében az igazgatósági tagságot kvalifikációhoz kötötték.

A felügyelőbizottsági tagság is kvalifikációhoz volt kötve. A törvény azt is kimondta, hogy a felügyelőbizottság tagjai az igazgatóság tagjaival sem fel sem lemenő ágba, vagy oldalágon első ízben rokonságban, sem első ízben sógorságban nem állhattak. A felügyelőbizottság tagjai

¹¹³ HORVÁTH (2006) i.m. 440-441.

is legfeljebb három évre voltak választhatóak és a közgyűlés őket is elmozdíthatta, mindenfajta kártérítési igény nélkül.¹¹⁴

2. Az Országos Központi Hitelszövetkezet jogi szervezete

Az OKH feladata a gazdasági és ipari hitelszövetkezetek ügyeinek előmozdítása, és hiteligényeinek kielégítése volt. Emellett feladata volt, a szövetkezet eszméjének terjesztése és népszerűsítése, valamint a szövetkezeti rendszer tökéletesítése.¹¹⁵

A többi szövetkezethez hasonlóan az OKH is üzletrésztagokból állt. Ezek kétfélék lehettek: alapító- és rendes tagok. Az alapító tagok alapítványi üzletrészek jegyzésével járultak hozzá az intézet üzletrésztőkéjéhez. A nyereségből csak mérsékelt osztalékra tarthattak igényt. Szavazati joggal rendelkeztek a közgyűlésen, és csak üzletrészüik értéke erejéig voltak felelősek az OKH kötelezettségeiért. A rendes tagok az intézet kötelékébe tartozó hitelszövetkezetek, amelyek kötelesek voltak egy üzletrészt jegyezni, de akár az alapszabály több üzletrész átvételét is kötelezővé tehetette.

Az intézet hivatása, elsősorban a szövetkezetek hiteligényének kielégítése volt, így magától értetődő volt, hogy a saját magának is tőkére és hitelre volt szüksége. Ennek a tőkének a nagy részét maguk a hitelre igényt tartó szövetkezetek bocsátották a központ rendelkezésére, üzletrésztőke formájában. Ebben a konstrukcióban tehát a legtisztábban tudott működni az önszegély elve. Ugyanez a modell működött a kötelék szövetkezeteknél is. A kölcsönök folyósításához szükséges összeg jelentős részét a tagok vagy más által elhelyezett takarékbetétek biztosították. Minél nagyobb mértékben járultak hozzá a szövetkezeti tagok a szövetkezet saját tőkéjéhez, annál jobban segítették elő az OKH működésének lényegét, a tagok hitellel való ellátását.¹¹⁶

Az OKH és az állam közötti kapcsolat nem jelentette azt, hogy a magyar hitelszövetkezeti központ állami intézet lett volna. A törvény azonban előnyökkel és kiváltságokkal ruházta fel az intézetet. Az állam 1 millió koronával lépett be az alapítók közé, a nyilvános számadásra kötelezett vállalatok adójának fizetése alól felmentette, teljes bélyeg- és illetékmentességet, valamint postaportómenetességet adott neki. Az intézet követeléseinek könnyebb érvényesítése érdekében előjogokat adott a szövetkezetnek. Az OKH tekintélyének növelése érdekében az Szt. arról rendelkezett, hogy a hitelintézet elnökét a király, az egyik

¹¹⁴ KUNCZ (1944) i.m. 255-270. ld. BEDŐ i.m. 140-143.

¹¹⁵ Uo. 258.

¹¹⁶ SCHANDL i.m. 77-79.

alelnököt a földművelésügyi miniszter, a másikat pedig a kereskedelmiügyi miniszter nevezte ki.¹¹⁷

Ki kell emelni, hogy míg az OKH tőkéjéhez az állam bizonyos összeggel hozzájárult, a községi hitelszövetkezetek tőkéjében állami tőke nem volt.

Fontos megjegyezni azt is, hogy nem csak az állam támogatta az OKH-t, hanem az is az államot, ugyanis az I. világháború alatt az OKH szövetkezetei a polgári hadsegítés „legbiztosabb védőbástyái” voltak. A termelés zökkenőmentes megszervezésével, a vetőmagkölcsonnokkal, az ínségakciókkal, a hadikölcsonnjegyzésekkel hézagpótló támogatásban részesítették a háborútól szenvedő magyar államot.¹¹⁸

VII. A Hangya¹¹⁹

Az 1898-as év volt a magyar szövetkezés életében az egyik legkiemelkedőbb év, ugyanis nemcsak az Szt. megalkotásáról volt nevezetes ez az esztendő, hanem ebben az évben alakult meg a Hangya fogyasztási szövetkezet, amely talán a mai napig is az egyik legkiemelkedőbb, és legismertebb szövetkezet volt hazánkban.

Az európai szövetkezetekre legközvetlenebb hatást gyakorló német és osztrák fogyasztási szövetkezeti mozgalom jellegzetes fejlődési útja a fogyasztási egyletektől a szövetkezeti szövetségek és nagy bevásárlóközpontok létrehozásig vezetett. A magyar út ettől eltért: egyrészt jóval később kezdett el szerveződni, másrészt nem alulról-felfelé, hanem épp ellenkezőleg, állami segítséggel szerveződött meg. Magyarországon ugyanis hiányzott a megfelelő szakképzettség és a tőke, amely a működéshez elegendő lett volna. Így a fogyasztási szövetkezetek alakításához külső segítségre volt szükség.¹²⁰ Ezért a hitelszövetkezeti mozgalom megerősítése után Károlyi Sándor az áruzsora megfékezésére fordította figyelmét. Hosszú előkészület után az 1898. január 23-án megtartott alakuló közgyűlésen életrehívta a Hangya, a Magyar Gazdaszövetség Fogyasztási és Értékesítő Szövetkezetet, mint fogyasztási központi szövetkezetet.¹²¹ Az alapszabályát Bernát István szerkesztette. Ebben körülírta a szövetkezet célját, miszerint a Hangya a kötelékébe tartozó fogyasztási és értékesítő szövetkezeteknek a központjául szolgált, azok alakítását elősegítette, üzletvitelüket ellenőrizte

¹¹⁷ BEDŐ i.m. 144-145.

¹¹⁸ Uo. 82-87.

¹¹⁹ Id. A „Hangya” Termelő-Értékesítő és Fogyasztási Szövetkezet, a Magyar Gazdaszövetség Szövetkezeti központja első 25 éve. Hangya Szövetkezet, Budapest, 1923. vö. Vincze Oszkár: A szövetkezetekről. Szikra Kiadó, Budapest 1947. 3-4.

¹²⁰ MEZEY Barna: Magyar Jogtörténet. Osiris Kiadó Budapest, 2007. 208-209.

¹²¹ CSEPREGI HORVÁTH János: A magyar szövetkezeti intézmény története. Pátria Irodalmi Vállalat és Nyomdai Rt., Budapest, 1935. 9.old.

és ügyleteiket közvetítette. De a Hangyának ezen felül volt még egy célja: a kereskedelmi tevékenységet be akarta vinni a magyar nép életébe. Ez egy nehéz feladat volt, ugyanis hazánkban eddig az összes fogyasztási szövetkezeti kezdeményezés megbukott, kettő kivételével. Az egyik a Köztisztviselők Fogyasztási Szövetkezete, a másik pedig a Magyar Királyi Államvasutak Alkalmazottainak Fogyasztási Szövetkezete volt.¹²²

Az első Hangya szövetkezet 1898 áprilisában jött létre egy felvidéki faluban, Brogyánban Oldenburg Natália hercegnő birtokán.¹²³ Sokáig kérdéses volt, hogy ki lesz a fogyasztási szövetkezeti ügyek vezetője. Végül Balogh Elemérre esett a választás, akit Bernát István ajánlott Károlyi figyelmébe. Balogh először ügyvezető titkár lett, később igazgatónak és vezérigazgatónak választották. Balogh Elemér azonnal munkához is látott, széleskörű propagandát indított, gyűléseket hívott össze.¹²⁴

A Hangya fennállásának első évében csak 17 falusi fogyasztási szövetkezet sikerült alapítani, de ezek közül csak 3-4 kezdte meg ténylegesen a működést. Ebben az időben a Hangya még alig tudott a szövetkezeteinek valamilyen előnyt szolgáltatni, ugyanis sem személyzete sem raktára nem volt még. Mindenütt bizalmatlansággal találkozott és alig akadt kereskedő, akinek árut tudott volna szállítani.¹²⁵

A Hangya Szövetkezet központja a mai Veres Pálné utca egyik bérházának udvari szobájában kezdte meg a működést, azonban még ebben az évben Balogh Elemér egy két szobás lakást bérelt ki az Üllői úton, amelynek konyhája, és cselédszobája raktár helységül szolgált.¹²⁶ 1899-re már 70 Hangya szövetkezet működött az országban, azonban az igazi fellendülést Károlyi 1901 nyarán a gönci választópolgárokhoz írt nyílt levele jelentette. A termelői agrártörekvések előrenyomulását sokan rossz szemmel nézték, azonban a többség a „nemzeti jövő formálódó agrárprogramot üdvözölte benne.”¹²⁷ Ezt követően óriási fejlődés kezdődött el Magyarországon a fogyasztási szövetkezetek terén. A Hangya az egész országot behálózó bolthálózáttal, felszerelt raktárakkal rendelkező fogyasztási szövetkezeté vált. Jelentőségét az is mutatja, hogy I. világháború idején már több mint 600 ezer tagja volt, és szinte az ország minden településén jelen volt. Ezt a töretlen pozitív irányú folyamatot majd csak az I. világháború eseményei, és az azt követő Tanácsköztársaság romboló tevékenysége, és a trianoni békeszerződés tudta megakasztani.

¹²² Uo. i.m.: 9-10.

¹²³ SZEREMLEY Béla: Útmutató Örökségünk. A 100 éves Hangya. *Szövetkezés* 1997/1-2. 155.

¹²⁴ CSEPREGI HORVÁTH i.m. 11.

¹²⁵ SZEREMLEY (1997) i.m. 161.

¹²⁶ CSEPREGI HORVÁTH i.m. 13.

¹²⁷ SZEREMLEY (1997) i.m. 161.

VIII. A szövetkezeti jog reformja a XX. század elején

1. A hazai szövetkezetek a századforduló idején

A XX. század hajnalára már álltak a magyar szövetkezés legfontosabb pillérei, megvoltak a szövetkezetet szabályzó jogszabályok, már működött az OKH és a Hangya.

A központilag irányított szervező és propaganda tevékenységnek köszönhetően 1900 és 1913 között a hitelszövetkezetek száma megkétszereződött, a Hangya szövetkezetek száma pedig megtízszereződött. Elsősorban e szövetkezeteknek köszönhetette a magyar mezőgazdaság az akkori példátlan fellendülést. A szövetkezetek munkája nyomán eltűnt a falvakból az uzsora. A földművelő nép anyagi, erkölcsi és értelmi színvonala emelkedett, a munkakedv ismét visszatért, és csökkent az akkori kor legnagyobb társadalmi problémája: az Amerikába való kivándorlás. A szövetkezetek ekkorra a magyar falvak nélkülözhetetlen tényezőivé váltak.¹²⁸

Tovább folyt a szövetkezeti jog reformjának a kísérlete. 1904-ben Nagy Ferenc újabb kísérletet tett egy átfogó szövetkezeti törvénytervezet kidolgozására, az igazságügy miniszter megbízására.¹²⁹ Átdolgozta tíz évvel azelőtt elkészített tervezetét, figyelembe véve azokat a tapasztalatokat, amelyeket az 1898-as Szt. gyakorlati megvalósulása során szerzett. Felvette a tervezetbe azokat a rendelkezéseket, amelyek beváltak, de elhagyta azokat, amelyek a hitelszövetkezetek sajátos jellegéhez alkalmazkodtak.

Bár a szövetkezeti jog átfogó rendezése ismét elmaradt, de ez a munka sem veszett teljesen kárba, ugyanis olyan alapos és magas szintű volt, hogy megjelenése és megvitatása is előbbre vitte a szövetkezeti ügyet.¹³⁰

2. Szövetkezetek az I. világháború és a Tanácsköztársaság idején

Az 1914. július 28-án kitört I. világháború a magyar szövetkezeti mozgalom lendületes fejlődését is megakasztotta. Ennek ellenére a szövetkezetek a háború alatt igen fontos közérdekű tevékenységet fejtettek ki. A hitelszövetkezetek az elrekvirált állatállomány és gazdasági eszközök pótlására olcsó kölcsönöket nyújtottak, a fogyasztási szövetkezetek pedig az áruellátás terén ellensúlyozták az árdrágulást. Természetesen jelentősen hátráltatta a szövetkezetek háború alatti zökkenőmentes tevékenységét, hogy a szövetkezeti központ tisztviselőinek és a falusi szövetkezetek vezetőinek a nagy része hadbavonult.¹³¹ Az I.

¹²⁸ PÁRTOS - SZILÁGYI i.m. 59-60.

¹²⁹ NAGY (1908) i.m. 355.

¹³⁰ FEKETE (2009a) i.m. 89-90.

¹³¹ PÁRTOS - SZILÁGYI i.m. 60-61.

világháború alatt is született egy szövetkezeti jogi törvényjavaslat, amelyet Thiring Lajos kúrai tanácselnök készített, azonban a Tanácsköztársaság ezt a tervezetet is elsodorta.¹³²

A tanácskormány a szövetkezeti életben is hatalmas károkat okozott. A Tanácsköztársaság idején ugyanis megszűnt a magántulajdon. Az 1919. február 15-én kihirdetett XVIII. néptörvény kimondta, hogy a földbirtokok igénylésénél előnybe részesülnek a termelőszövetkezetek. A „Forradalmi Kormányzótanács” március 22-én ennél tovább ment, ugyanis kinyilvánították, hogy a földreformot nem törpebirtokokat teremtő földosztással, hanem szocialista termelőszövetkezetek alakításával hajtják végre. A kormányzótanács április 3-án nyolc §-ból álló rendeletet bocsátott ki, amely szerint a tulajdonba vett földbirtokot szövetkezeti formában kellett megművelni. Emellett a tanácskormány meghatározta az egyes szövetkezeti ágazatok szerepét, például a mezőgazdasági termelőszövetkezeteknek a városok és a Vörös Hadsereg ellátást kellett biztosítaniuk.

A Tanácsköztársaság illetékes vezetői alapvető hibákat követtek el a szövetkezeti politikában. A szövetkezetek vezetése a politikai megbízottak kezébe került, a hozzáértő vezetők háttérbe szorultak, kizorításuk érdekében minden eszközt igénybe vettek. A legválságosabb időszak akkor következett be, amikor a tanácskormány a Hangya szövetkezetek államosítását határozta el, azonban erre a Tanácsköztársaság gyors bukása és a Hangya passzív ellenállása miatt már nem került sor.¹³³

A hazai szövetkezeti mozgalomnak az I. világháborút lezáró trianoni béke még nagyobb veszteséget okozott. Az OKH szövetkezeteinek száma 2474-ről 869-re, a Hangya szövetkezetek száma 2140-ről 1007-re csökkent.¹³⁴

A trianoni béke borzalmai után megkezdődött a szövetkezeti mozgalom újjáépítése, újjászerveződése.

3. A szövetkezeti jog 1920-as reformja

Az I. világháború utáni évben szinte azonnal újra felparázslott a szövetkezeti jog reformjának gondolata. Ebben a reformmunkában már részt vett a korábban többször emlegetett Kunz Ödön is. Egy 1920-as tanulmányában a következőket írta az akkori közállapotokról: „Gazdasági összeomlásunk megrendítő képe még nem áll tisztán előttünk. Csak sejtjük a szörnyű valóságot. Nem találhat ki a legsötétebb pesszimizmus sem olyan helyzetet, amelynél „rosszabbra” ne volna köteles a józan közigazdasági politika elkészülve

¹³² FEKETE (2009a) i.m. 90.

¹³³ Uo. 90-92.

¹³⁴ PÁRTOS - SZILÁGYI i.m. 60-61.

lenni. A romok között egyetlen vigasztalás: élni akarásunk! És ez az akarat: félsiker. Ez az egyetemesen megnyilvánuló akarat, amely a nagy felfordulások után rendet teremtett, parancsolja, hogy minél előbb számot vessünk azokkal az eszközökkel és lehetőségekkel, amelyeknek segítségével ismét talpra állhatunk.

Azt hiszem, nem csalódom, ha megállapítom, hogy a közhangulat a szövetkezetben látja az egyik eszközt, amelynek segítségével ismét talpra állhatunk.”¹³⁵

Kuncz Ödön egy másik tanulmányában kifejtette, hogy a szövetkezetjog reformja csak akkor haladhat helyes irányba, ha figyelembe veszi azt a fejlődést, amelyen a szövetkezeti-ügy a gyakorlati életben is keresztülment. Kijelentette, hogy a reform tekintetében az első lépést az 1898-as Szt. megalkotása jelentette, azonban felmerült a kérdés, hogy az 1920-ra megnövekedett jelentőségű szövetkezeti ügy nem követel-e az 1898-as kezdeményezésnél egy merészebb, nagyobb koncepciójú tágítást.¹³⁶

Kuncz Ödön felhívta a figyelmet arra, hogy a szövetkezeti jog reformja során a törvényhozónak a következőket kell figyelembe venni:

- A kölcsönös biztosítótársaságokról külön törvényben kell rendelkezni.
- Meg kell alkotni a KT. és az Szt. szövetkezetjogát hatályon kívül helyező egységes új szövetkezeti törvényt. Az új törvényben ki kell mondani a hitelszövetkezetekre (az OKH-ra vonatkozó rendelkezések fenntartásával) és a fogyasztási szövetkezetekre a központkényszert, a többi szövetkezet esetén pedig a központba való tömörülést továbbra is fakultatívnak kell hagyni. Számolni kell azzal, hogy nemcsak a hitel-és fogyasztási szövetkezetek, hanem a többi szövetkezet fejlődése is kívánatossá fogja tenni a központba tömörülést. Mindezt a törvény megalkotásánál figyelembe kell venni.
- Az új szövetkezeti törvénynek elsősorban az ellenőrzés és a felügyelet megszervezése tekintetében figyelembe kell vennie azokat a különbségeket, amelyek az egyes szövetkezeteket elválasztja.¹³⁷

Kuncz Ödön végül arra is felhívta a figyelmet, hogy a szövetkezeti jog reformja során a szövetkezetek végső céljainak elérésére azokat a legális eszközöket kell választani, amelyekkel a kapitalista vállalkozás emelkedett vezető szerepre.¹³⁸

¹³⁵ KUNCZ Ödön: A szövetkezet és a törvényhozás (1920) In.: *Küzdelem a gazdasági jogért I. kötet*. Királyi Magyar Egyetemi Nyomda Budapest, 1939. 531.

¹³⁶ KUNCZ Ödön: A szövetkezetjog reformja (1920) In.: *Küzdelem a gazdasági jogért I. kötet*. Királyi Magyar Egyetemi Nyomda Budapest, 1939. 518.

¹³⁷ KUNCZ (1939) i.m. 519-520.

¹³⁸ KUNCZ (1939) i.m. 529-530.

A szövetkezeti jog I. világháború utáni reformjának eredményeként született meg többek között az 1920.évi XXX tc. a Magyar Földhitel Intézetéről, illetve a gazdasági és ipari hitelszövetkezetekről szóló törvény módosításáról és kiegészítéséről.

IX. Befejezés

Azért választottam ezt a témát, hogy felhívjam a figyelmet a szövetkezek és a szövetkezeti jog jelentőségére a jogtörténelmen keresztül. Erdei Ferenc 1937-ben írt soraival élve: „A szövetkezet ma Magyarországon széltire ajánlott csodaszer, amelyet minden társadalmi nyavalya ellen sikerrel lehet alkalmazni. Olyan orvosság, mint a kalendáriumokban hirdetett életelixir: nem fontos, ki a beteg és mi baja, a csodaszer mindenből kigyógyítja, egyformán használ külsőleg, belsőleg, bedörzsölve és mellre szíva.”¹³⁹ Ezek a sorok a mai napig érvényesek lehetnek a szövetkezetekre nézve, hiszen a mai nehéz társadalmi és gazdasági helyzetben épp úgy szükség van egy „elixírré”, mint 1937-ben, 1875-ben, vagy 1844-ben. És a szövetkezet intézménye a történelem során már számos alkalommal bizonyítottan kiutat jelentett a kisemberek számára a társadalmi és gazdasági problémákból. Sajnos azonban Magyarországon sokan a mai napig a szocialista termelőszövetkezeteket a „polgári” szövetkezeti mozgalommal azonosítják, így bizalmatlanok a szövetkezetekkel szemben.

Mivel dolgozatom jogtörténeti szemszögből közelítette meg a szövetkezet intézményét, de lege ferenda javaslat helyett azon véleményemre hívnám fel a figyelmet, miszerint a II. világháború előtti hazai szövetkezeti mozgalom sikere leginkább abban állt, hogy ugyanazt a szabályozási keretet adta meg a szövetkezeteknek, mint a részvénytársaságoknak. Így a „legnagyobb ellenlábásával” versenyképesé vált, ami lehetővé tette, hogy több évtizeden keresztül több ezer szegényebb sorsú ember életszínvonala emelkedett, számos település gazdaságilag fellendült. Ezért lenne szükséges, hogy a hatályos szövetkezeti szabályokat is szorosabb kapcsolatba állítsák a gazdasági társaságok szabályaival.

Noha sokan kritizálták, kritizálják a kereskedelmi jogba „ültetett” szövetkezeti szabályok konstrukcióját, álljon itt véleményem alátámasztásául a már sokszor említett és idézett Kuncz Ödön gondolata: „A magyar törvényhozásnak határozottan érdeme, hogy a kereskedelmi törvényben olyan bő köpenyt szabott a szövetkezetekre, hogy abban a szövetkezet valamennyi faja elhelyezkedhetik és nyugodtan továbbfejlődhet. Ennek a „kerettörvénynek” rugalmasságát mi sem jellemzi jobban, mint az a körülmény, hogy a hitelszövetkezetek és a szakipari szövetkezetek különleges szükségleteivel számoló újabb törvények (...) a maguk

¹³⁹ ERDEI Ferenc: Szövetkezeti mozgalmak. *Szövetkezés* 1999/1. 10.

speciális rendelkezéseit tökéletesen tudták ráépíteni a kereskedelmi törvény szövetkezetjogára.”¹⁴⁰

¹⁴⁰ KUNCZ (1941) i.m. 457.

Irodalomjegyzék

1. A „Hangya” Termelő- Értékesítő és Fogyasztási Szövetkezet, a Magyar Gazdaszövetség Szövetkezeti Központja első 25 éve. Hangya Szövetkezet, Budapest, 1923.
2. A Hangya évkönyv 1908
3. APÁTHY István: A magyar kereskedelmi törvénykönyv tervezete. Franklin Társulat, Budapest, 1873.
4. APÁTHY István: Kereskedelmi jog. Eggenberger-féle Könyvkereskedés, Budapest, 1876.
5. BEDŐ Mór: A magyar kereskedelmi jog rendszere. Politzer Zsigmond és fia, Budapest, 1902.
6. BOZÓKY Géza: Magyar Kereskedelmi jog. Grill Károly Könyvkiadó Vállalat, Budapest, 1928.
7. CSEPREGI HORVÁTH János: A magyar szövetkezeti intézmény története. Pátria Irodalmi Vállalat és Nyomdai Rt., Budapest, 1935.
8. DÁVID László: A visszatérítés elve a szövetkezet üzleti feleslegének felosztásában. In.: Közgazdasági Szemle 1939/12.
9. DOMÉ Györgyné – Veres József: Szövetkezeti jog. Tankönyvkiadó, Budapest, 1988.
10. DOMÉ Györgyné: A szövetkezetek jogi szabályozásának múltja, jelene és egy új szövetkezeti törvény megalkotásának szükségessége. Szövetkezeti Kutató Intézet, Budapest, 1991.
11. ERDEI Ferenc: Szövetkezeti mozgalmak In.: Szövetkezés 1999/1
12. FEKETE József: A szövetkezetek szabályozása Magyarországon (1875-2008) Szövetkezeti Kutató Intézet, Budapest, 2009.

13. FEKETE József: A szövetkezeti jog három korszaka In.: Szövetkezés 2009/1-2
14. G.D.H. COLE: A century of co-operation. Co-operative Union Ltd. Manchester, 1944.
15. GALLOVITS Zoltán: A magyar szövetkezeti jog. Pátria Irodalmi Vállalat és Nyomdai Rt., Budapest, 1901.
16. Hermann SCHULZE: Genossenschaften. Grnst Reil, Leipzig, 1873.
17. HORVÁTH Attila: A magyar magánjog történetének alapjai. Gondolat Kiadó, Budapest, 2006.
18. HORVÁTH Attila: A részvénytársaságok és a részvénytársasági jog kialakulása Magyarországon. Rejtjel Kiadó, Budapest, 2005.
19. IHRIG Károly: Szövetkezetek. Magyar Szemle Társaság, Budapest, 1929.
20. Joseph REEVES: A Century of Rochdale Co-operation. Lawrence & Wishart, London, 1944.
21. KAUTZ Gyula: A társulási intézmények a nemzetgazdaságban. Ráth Mór, Pest, 1871.
22. KOVALOVSKY Miklós: Gróf Károlyi Sándor élete. Csáthy Ferenc Rt. Egyetemi Könyvkereskedés és Irodalmi Vállalat Budapest, 1942.
23. Közgazdasági Enciklopédia IV. kötet. Atheneum kiadó, Budapest, 1938.
24. KUNCZ Ödön: A magyar kereskedelmi- és váltójog tankönyve. Grill Károly Könyvkiadó Vállalat, Budapest 1944.
25. KUNCZ Ödön: A magyar kereskedelmi és váltójog vázlata. Grill Károly Könyvkiadó Vállalat, Budapest, 1922.
26. KUNCZ Ödön: A Rochdale-i elvek és a szövetkezet jogi fogalmának körülírása (1935) In.: Küzdelem a gazdasági jogért II. kötet. Királyi Magyar Egyetemi Nyomda Budapest, 1941.
27. KUNCZ Ödön: A szövetkezet és a törvényhozás (1920) In.: Küzdelem a gazdasági jogért I. kötet. Királyi Magyar Egyetemi Nyomda, Budapest, 1939.

28. KUNCZ Ödön: A szövetkezet és a törvényhozás (1920) In.: Küzdelem a gazdasági jogért I. kötet. Budapest, Királyi Magyar Egyetemi Nyomda, 1939.
29. KUNCZ Ödön: A szövetkezetjog reformja (1920) In.: Küzdelem a gazdasági jogért I. kötet. Budapest, Királyi Magyar Egyetemi Nyomda, 1939.
30. KUNCZ Ödön: Szövetkezeti jogunk időszerű kérdései (1930) In.: Küzdelem a gazdasági jogért I. kötet. Királyi Magyar Egyetemi Nyomda Budapest, 1939.
31. KUNCZ Ödön: The Three First Rochdale Principles (1934) In.: Küzdelem a gazdasági jogért I. kötet. Királyi Magyar Egyetemi Nyomda Budapest, 1941.
32. LIPPAY István: A kisipari hitelügy története és reformjának módja. Az Ipartestületek Országos Szövetsége, Budapest, 1928.
33. MEZEY Barna: Magyar Jogtörténet. Osiris Kiadó, Budapest, 2007
34. Mi az állam kötelessége a szövetkezeti eszmével szemben? (De Rocquigny Gróf előadása az 1904-es budapesti szövetkezeti kongresszuson) In: Az 1904. budapesti nemzetközi szövetkezeti kongresszus iratai. Budapest, Stephanum Nyomda Rt. 1904.
35. NAGY Ferenc: A magyar kereskedelmi jog kézikönyve. Athenaeum Kiadó Budapest, 1913.
36. NAGY Ferenc: A szövetkezetek reformja. in.: Jogtudományi Közlöny 1894/51.
37. NAGY Ferenc: Szövetkezetek alapelve. In.: Életünk a társadalomtudomány köréből. Magyar Tudományos Akadémia, Budapest, 1906.
38. NAVRATIL Ákos: Közgazdaságtan II. kötet. Gergely Könyvkereskedés, Budapest 1939.
39. NEUMANN Ármin: A Kereskedelmi Törvény magyarázata I. kötet. Atheneum Irodalmi és Nyomdai Rt., Budapest, 1898.
40. PÁL József: Gróf Széchenyi István a szövetkezésről. In.: Szövetkezés 2003/2
41. PÁRTOS Szilárd-SZILÁGYI László: Szövetkezeti ismeretek. Magyarországi Szövetkezetek Szövetsége, Budapest, 1935.

42. RÉTI Mária: Szövetkezeti jog. ELTE Eötvös Kiadó, Budapest, 2010.
43. Roman HOLEC: A világ elsőként alakult hitelszövetkezete. In.: Szövetkezés 2001/2
44. ROMÁNY Pál: A szövetkezés kialakulását meghatározó társadalmi-gazdasági feltételek (1844-1944) In.: Szövetkezés 1998/1
45. SCHANDL Károly: A magyar szövetkezés negyven éve. Pátria Irodalmi Vállalat és Nyomdai Rt., Budapest, 1938.
46. SCHANDL Károly: A szövetkezeti mozgalom fundamentuma. In.: Rerum Novarum Szent István magyar birodalmában 1891-1941. Rerum Novarum Emlékbizottság, Budapest, 1941.
47. SCHANDL Károly: A szövetkezeti mozgalom hivatása. Pátria Irodalmi Vállalat és Nyomdai Rt., Budapest, 1942
48. SCHNIERER Gyula: A kereskedelmi törvény magyarázata. Franklin Társulat, Budapest, 1876.
49. SCHNIERER Gyula: *A magyar kereskedelmi jog*. Lafite Emil, Budapest, 1878.
50. SÜVEGES Márta: A kereskedelmi törvény szerepe a szövetkezeti jog intézményi kialakításában. In.: Szövetkezés 1994/1-2
51. SZEREMLEY Béla: Megemlékezés gróf Károlyi Sándorról a magyar szövetkezetek megalapozójáról In.: Szövetkezés 2009/1-2.
52. SZEREMLEY Béla: Útmutató Örökségünk. A 100 éves Hangya. In.: Szövetkezés 1997/1-2.
53. WÜNSCHER Frigyes: Keresztény erkölcs és nemzeti gondolat a gazdasági életben. Csáthy Ferenc Rt., Budapest, 1937.
54. XIII. LEÓ: Rerum Novarum (1891) In.: Rerum Novarum Szent István magyar birodalmában 1891-1941. Rerum Novarum Emlékbizottság, Budapest, 1941.